

VINCZE DÁNIEL

„ILYEN KÖBEVÁGOTT MUNKA MAGYARORSZÁGON MÉG NEM KÉSZÜLT”

A jobbágyi Tömegcikk (Andezit) Művek (1949–1960)

Az egyes, kiemelt jelentőségüként kezelt hadiüzemek földfelszín alá telepítése nem ismeretlen fogalom a XX. századi történelemben. Már a második világháború alatt és azt megelőzően is többször találkozhatunk a jelenséggel. A teljesség igénye nélkül elegendő csupán a VI-V2-es rakéták nordhauseni gyárára, vagy magyar vonatkozásban a balatonfűzfői Nitrokémia Művek energiaközpontjára, illetve a Kőbánya alatt húzódo pincerendszerben folytatott Messerschmitt-típusú repülőgépek gyártására utalnunk. A kivitelezés e különleges módszeréhez azonban csak ritkán folyamodtak, amiért elsősorban az építkezés, majd az üzemeltetés és a termelés során jelentkező magas költségek tehetősek felelőssé. Bár a hadiipar 1949-ben kezdődő erőltetett fejlesztésekor a koncepció többször is felvetődött, a gyakorlatban csak egy helyen valósították meg: a Nógrád megyei Jobbágyi település határában létrehozott gyalogsági lőszergyár esetén. Annak ellenére, hogy a vállalat a korszak egyik legtitkosabb és legjelentősebb hadiipari üzemének számított, nemcsak termelő egységét rejtette el a föléje magasodó hegy, hanem fennállása és tevékenysége is kis híján feledésbe merült.

Jelen tanulmányom tárgya a magyarországi hadianyaggyártás egyik kevésbé ismert szereplője, az 1949–1960 között fennálló Tömegcikk (Andezit) Művek bemutatása. Előljáróban a témával kapcsolatosan egy alapvető irányelvet kötelességem leszögezni: a vállalat egykori telephelye napjainkban is a HM kezelése alatt áll, így vannak bizonyos információk, amelyek megosztásától írásomban eltekintek. Dolgozatomban elsősorban csak azon értesüléseket szándékozom ismertetni, amelyek a gyár létrehozásával és működésével kapcsolatos folyamatok megértéséhez szükségesek.

A kutatás forrásai

A forrásfeltárás elsődleges nehézségét az jelentette, hogy a korszak legtöbb, hasonló termelő egységéhez képest a Tömegcikk Műveknek nem alakult ki összefüggő állagba rendezett levéltári gyűjteménye. Míg a hadiipar számos más képviselőjének (Vadásztölténygyár, Mátravidéki Fémművek stb.) iratai a Magyar Országos Levéltárban külön fond főcsoportban összegyűjtve találhatóak meg, addig esetünkben csak rendkívül töredékes kútfőkről beszélhetünk. A munkát tovább nehezítette a levéltári állomány sok esetben még feldolgozatlan állapota, az átfogó raktári jegyzékek hiánya, valamint a felügyelő szervek gyakori váltakozása és átszervezése is. A vállalat fennállása során keletkezett iratok napjainkban már a szükséges engedélyek beszerzését követően szabadon kutathatók, bár azok javarészt egészen a közelmúltig zárt állományt alkottak, eredetileg ugyanis az ún. „TÜK” (Titkos Ügykezelés) szabályai szerint állították ki őket.

Az üzem történetével kapcsolatban ez idáig összefoglaló jellegű munka nem látott napvilágot, tudományos elemzésekben fellelhető rövid említésére is csak a közelmúltban

került sor, elsősorban a hadiipar átfogó vizsgálatával foglalkozó Germuska Pál és Okváth Imre jóvoltából. Az Andezit Művek létrejöttével kapcsolatban először Okváth közölt tömör információkat 1998-ban megjelent művében.¹ Nem sokkal később, 2000-ben, a létesítményben egykoron megfordult villamosmérnök, Turán György rövid visszaemlékezése látott napvilágot.² 2005-ben Vajna Tamás kartográfiával kapcsolatos munkájában bukkant fel a gyár a HVG hasábjain,³ majd Germuska Pál emlékezett meg róla rövidebben 2008-ban megjelent írásában.⁴ Legutóbb Kenedi János 2009-ben,⁵ a Magyar Rádióban elhangzott beszélgetésben ismertetett újabb adatokat a gyárról.

A jobbágyi „kőbánya”: a „2012. sz. építkezés”⁶

A második világháború során nagy kárt szenvedett magyarországi hadiipar újjászervezése 1948–49 folyamán indult el több, régebben is működő üzem fejlesztésével, illetve újak felépítésével. Az iparág irányítására 1948 júniusában egy külön szervezet is létrehozta, Iparfejlesztési Ipari Igazgatóság (IFIG) néven, ami a HM és az Iparügyi Minisztérium közös felügyelete alatt működött.⁷ 1949-ben összesen közel két tucat vállalatnál zajlottak hadiipari beruházások, a munkálatok túlnyomó részben a már régebb óta fennálló egységek bővítését és gépparkjaik korszerűsítését szolgálták, ami mellett sor került két új üzem létrehozására is.⁸ Az említett célokra összességében 500 millió Ft-ot irányoztak elő, amiből az évben 440 milliót fel is használtak.⁹ A szektor aránytalan mértékű fejlesztését nem csupán a nemzetközi helyzet éleződése, hanem a Szovjetunió e téren tanúsított elvárásai okozták. Az MDP Államvédelmi Bizottsága 1948. december 2-i ülésén vette napirendre a hadiipar ügyét, amivel kapcsolatban legfontosabb célkitűzésnek a honi lőszergyár-

¹ *Okváth Imre*: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Budapest, 1998. (A továbbiakban: *Okváth* 1998.) 217–218. o.

² *Turán György*: Egy 87 éves villamosmérnök emlékei. *Elektrotechnika*, 93. (2000) 4. sz. 160. o.

³ *Vajna Tamás*: Térképtorzítások anno. Kis magyar topográfia. HVG 27. (2005) 44. sz. 90–91. o.

⁴ *Germuska Pál*: A magyar fogyasztói szocializmus zászlóshajói. Hadiipari vállalatok civil termelése, 1953–1963. *Korall*, 9. (2008) 33. sz. 69. o.; *Germuska Pál*: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 1. sz. 75. o.

⁵ A Kenedi Jánossal készült interjú a Magyar Rádióban hangzott el 2009. 10. 06-án, „Örkényi abszurd a titkos aktákban” címmel. <http://www.mri-kossuth.hu/hirek/radio-100723/orkenyi-abszurd-a-titikos-aktakban.html> (Az utolsó letöltés időpontja: 2011. augusztus 1.)

⁶ A vállalat földalatti telephelyének kiépítését a különböző szórványadatok összegzésével mutatom be, mivel olyan részletes, összefoglaló dokumentációra, mint amilyen például az 1950-től kezdődő Mátravidéki Fémművek gyalogsági lőszergyárának építkezésével kapcsolatban fennmaradt, nem sikerült lelnem. Erre nézve lásd: Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL) XIX-F-6-p. 177. d. „A síroki építkezés jegyzőkönyvei 1950 január–1952. júliusig”. c. csomó.

⁷ Irányítási rendszerére nézve lásd: *Okváth* 1998. 191. o.

⁸ Ekkor kezdték el az Andezit Művek, illetve a diósgyőri Mávag (a későbbi Nehézszerkezépgyár) lőszer- és lövegüzemeinek építését. *Okváth* 1998. 217. o.; *Hadtörténelmi Levéltár* (A továbbiakban: HL) MN 1949/T 5. d. 13. cs. 79. f.

⁹ HL MN 1950/T 36. d. 1. cs. 13. f. Az 1948 végén megfogalmazott koncepció szerint az előirányzott költség minél nagyobb hányadát szándékoztak beruházásra és csak kis részét gyártásra fordítani. Ennek szellemében a tervezet fejlesztésekre 372 965 millió Ft-ot, azon belül építkezésre 75 millió Ft-ot irányoztak elő. MOL KS 276. 84. cs. 13. ő. e. 2., 6. f. Lásd még: MOL KS 267.f. 67. cs. 164. ő. e. 2. f. Az első pénzügyi tervekre és 1948-ban megvalósuló beruházásokra lásd: *Okváth* 1998. 192–194. o.

tás felfuttatását jelölte meg, mint az értekezleten elhangzott „ez a hadianyagellátás [sic!] legnagyobb terjedelmű tétele, és ennek pótlása a legnehezebb”. Az itt megfogalmazott koncepcióban többek között egy új, gyalogsági löszergyár létrehozása is helyet kapott, amit a Mátrában szándékoztak felépíteni, összesen 35 millió Ft-os beruházás keretében. Minderre azért volt szükség, mert bár korábban három helyen, a veszprémi Magyar Lőszerműveknél, a Fémáru Fegyver- és Gépgyárnál, valamint a csepeli Weiss Manfrédnál is gyártották a profilt, ám az előbbi gépparkját – a háborút követően – elszállították,¹⁰ az utóbbi üzemi épülete pedig „romba dőlt”. E miatt a Weiss Manfréd még használható gépeit feljavították, és átszállították Veszprémbe.¹¹ Az elképzelés szerint a veszprémi és az újonnan létesítendő gyár 1950 közepére érné el a kívánt kapacitás mértékét, addig a szükséges lőszermennyiséget pedig a Szovjetuniótól vásárolnák meg.¹² Az Államvédelmi Bizottság által jóváhagyott terv azonban nem a testületen belül fogalmazódott meg, hanem csak első állomása volt annak az előkészítő munkának, amit az IFIG kezdett el nem sokkal korábban e téren.

Az Iparfejlesztési Igazgatóság 1948 őszétől kezdve azon dolgozott, hogy megoldást találjon a honvédelmi tárca által benyújtott szükségletek teljesítésére. Az október 23-án megtartott tanácskozáson körvonalazódott először egy új gyalogsági löszergyár terve, mivel a fokozódó igényeket a veszprémi gyár fejlesztésével nem tartották kielégíthetőnek.¹³ Emiatt a többi beruházáshoz mérten meglehetősen kis összeget, 25 millió Ft-ot irányoztak elő egy új üzem létesítésére a Tiszántúlon.¹⁴ A pontos helyről vagy a kiépítés módjáról viszont ekkor még nem tettek említést.

Nem tudható biztosan, hogy kilenc nappal az említett értekezlet előtt is felvetődött-e már a második löszergyár terve, vagy csupán a jövőben építendő termelő egységekre nézve általánosságban próbáltak meg tájékozódni, mikor 1948. október 14-én az IFIG irodájában egy különös utasítást állítottak ki két alkalmazottjuk számára. Urányi Tibor osztályvezetőt és Hámory Brúnó¹⁵ előadót azzal bízták meg, hogy a számukra biztosított gépkocsi és sofőr segítségével járják be az ország meghatározott régióit. Útjuk során pedig vegyék nyilvántartásba és osztályozzák a fellelhető, természetes földalatti „férő-

¹⁰ 1948 decemberében egyébként a veszprémi üzem csak 151 főt foglalkoztatott, akik jó részének a háború végét követően egy fafeldolgozó megvásárlásával adtak munkát. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. „Jegyzőkönyv” 1948. december 4.

¹¹ MOL XIX-F-1-rr. 9. d. elszórtan.

¹² MOL KS 276. 84. cs. 5–6.; 8. f. 1949-re csak 5 millió pisztoly és 8 millió puska löszert gyártását tervezték, miközben az év végéig csak a veszprémi üzem kapacitását évi 150 millió darabra kívánták fejleszteni. MOL XIX-F-6-ee 22. d. 7. cs. „Jegyzőkönyv” 1948. november 13., október 23.

¹³ Az IFIG reményei szerint a két üzem együttesen – bizonyos bővítésekkel – lehetővé teszi az 1951-re előírt kapacitásmennyiség teljesítését. MOL KS 276.f. 65. cs. 195. ő. e. 146. f. Az ügyben nem sokkal később, november 4-én tartott újabb megbeszélésen a HM igényekkel kapcsolatban ismételtlen megemlítették, hogy „a megadott kapacitásértékek figyelembevételével, a már eddig tervbe vett beruházásokon túl, a löszergyártásban szükséges súlyképzés érdekében egy második gyalogsági löszergyártó gyár” felállítását indokolt. MOL XIX-F-1-rr. 8. d. 10. 601.

¹⁴ MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. 86. „Jegyzőkönyv” 1948. október 23. Ehhez képest a Dimávagra 85, míg a Vadásztölténygyárra 22 millió Ft-ot irányoztak elő.

¹⁵ Hámory ekkoriban elsősorban a Dunai Repülőgépgyár ideiglenes igazgatásával foglalkozott, amelyért az év novemberében meg is jutalmazták, mivel annak feladatait „igazgató hiányában” magára vállalta. MOL XIX-F-1-rr. 9. d. 11030.

helyeket”.¹⁶ A két kirendelt által készítendő beszámolóban meg kellett jelölni a vizsgált objektum használható alapterületét és belső légtérfogatát, illetve hozzávetőlegesen milyen munkálatokkal tehetőek „alkalmassá”,¹⁷ valamint fel kellett mérniük a terület közlekedési, víz- és energiaviszonyait.¹⁸ Arra nincs adat, hogy az út konkrétan milyen eredménnyel zárult, ám a szakemberek küldetése itt még nem ért véget. Egy nem sokkal később, december 21-én kelt irat szerint ugyanis a tárcánál megtartott értekezlet úgy határozott, hogy „az üzemépítésre már felderített helyek közül a Zagyva völgyi hely részletes ellenőrzése szükséges”. Ennek értelmében már másnap a korábban terepszemlét tartó Urányít újra útnak indították a környék alaposabb tanulmányozása céljából. Ezúttal egy magasabb rangú útitárs, az IFIG igazgatója, Strém Ferenc¹⁹ kíséretében. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az imént említett „Zagyva völgye” nem települést, hanem földrajzi régiót jelent. A Salgótarjánhoz közel eredő Zagyva ugyanis a Mátra nyugati oldalát követve folyik déli irányba, párhuzamosan a hegység vonulatával, a Salgótarján–Hatvan főúttal, valamint a Somoskő–Hatvan vasútvonallal. Egy üzem létesítése ezen a területen tehát több szempontból is előnyösnek látszott, hiszen itt található az ország legmagasabb hegylánca, két fontos logisztikai út vonal,²⁰ valamint a Zagyva, mint ipari vízforrás is a telepítés egyik tényezőjeként minden bizonnyal számításba jöhetett. Egy összetevő, a „természetes férőhely” hiányzott csupán az egyébként gondosan összeállított tervből, mivel a környéken nagyobb kiterjedésű, ipari célra átalakítható barlang nem volt található.

Mielőtt közvetlen témánkhoz érnének, meg kell állnunk egy pillanatra. Először is felvetődik a kérdés, hogy vajon mi tette indokolttá egy föld alatti gyár létesítését, és mennyire számított ez a kivitelezési mód általánosnak ekkoriban? Erre a választ a korabeli üzemtelepítési tervek adhatják meg, amelyek alapján nagyon is jól látszik az, hogy ez a megoldás egyáltalán nem mondható szokatlannak. Az illetékesek ugyanis valós veszélyként számoltak egy új világháború kitörésével, ami 1948 végén – a jugoszláv–szovjet barátsági szerződés 1949-es felbontását megelőzően – elsősorban légvédelmi szempontból jelentett reális fenyegetést.²¹ Egy 1949-ben, az Államvédelmi Bizottság számára készült előterjesztés szerint ugyanis ezen a téren ekkor még jelentős lemaradás volt tapasztalható, mivel az 1951-re előirányzott honvédelmi fejlesztések is még csak „az ország légi

¹⁶ A felderítendő területek kivétel nélkül az ország dombos, hegyes vidékein – Tokajtól Pécsen át Sopron környékéig – feküdtek. Ha hihetünk Gerő Ernő évekkel később elhangzó szavainak, mi szerint „minden hadiipari üzem kifejezetten szovjet kívánság és tanács alapján építettünk. Saját kezdeményezésre egyetlen egy sem épült”, az sem kizárható, hogy a két héttel Hámoryék indulása előtt, október elsején Magyarországra érkezett első, 8 fős szovjet katonai tanácsadó csoportnak is köze lehetett az elképzeléshez. Lásd: *Baráth Magdolna*: Gerő Ernő értékelése az 1956. októberi eseményekről. *Múltunk*, 44. (1999) 1. sz. 164–165. o.; *Okvát*: 1998. 150–151. o.

¹⁷ Azt, hogy konkrétan mit értettek ez alatt, nem nevezték meg. Ám mivel az IFIG feladata ekkoriban a hadiipari üzemek fejlesztése volt, minden bizonnyal egy új gyár kiépítésére kerestek alkalmas helyet.

¹⁸ MOL XIX-F-1-rr. 8. d. 10. 557.

¹⁹ Strém és Hámory is képzett műszaki szakemberek voltak, mindketten a Műegyetemen végeztek. Strém 1948-ban az első Kossuth-díjasok között is helyet kapott, a kitüntetés II. (ezüst) fokozatát szerezve meg. MOL XIX-F-1-rr. 9. d. 10. 561.

²⁰ A vasútvonal közelségét kihangsúlyozták az üzem építésének kezdetekor is. MOL KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 146. f.

²¹ HL MN 1950/T 8. d. 1. cs. 23–29. f.

veszélyeztettségéhez képest igen gyenge légvédelmi tüzéség” és „igen szerény légierő” kiépítését tervezték.²²

Az említett ok miatt fokozatosan igyekeztek ügyelni az újonnan épülő termelő egységek kialakítására.²³ A „kazincbarcikai kombinát” (a későbbi Borsodi Vegyi Kombinát) tervezésekor azt kifogásolták, hogy az „erőmű” közvetlen fő-, illetve vasútvonal mellett fekszik. E három egység egymáshoz olyan közel helyezkedik el, hogy egy légítamadás esetén az egész gyártelep könnyedén megsemmisíthető, ami miatt az üzemi épületek széttelepítését javasolták.²⁴ Hasonló koncepciót próbáltak követni az Eger közelébe tervezett „kiskaliberű lőszergyár” (a későbbi siroki Mátravidéki Fémművek) esetében is, annál ugyanis az eredetileg a felszínre tervezett gyár föld alatti kiépítését próbálták meg elérni.²⁵

Arra nézve, hogy a beruházást és a hely kiválasztását pontosan milyen egyeztetések előzték meg, nem sikerült használható adatra lelteni. Nem tudni, hogy ebben az esetben is létrehozta-e olyan ún. tárcaközi „helykijelölő bizottságot”,²⁶ mint amilyenekkel a későbbiekben hasonló vállalkozások esetén találkozhatunk,²⁷ vagy az IFIG önállóan döntött e téren. Egy biztos csak: az 1948–49 fordulóján alkalmazott elveket nem sokkal később komoly kritika érte. 1950 őszén a következő évre tervezett hadiipari építkezéseket előkészítő bizottság ugyanis már így tekintett vissza erre az időszakra: „a régi elv az volt, hogy az üzemeket stratégiai rejtési szempontból vagy a föld alá, vagy lakóépületektől távol, erdőkben, mély völgyekben, vasút és energiatelektől nagy távolságra eső részre helyezték. Ennek a telepítési elvnek kialakításában, amely gazdaságilag rossz és helytelen, stratégiaiilag ugyancsak kétes értékű, sok tekintetben hátrányos, fő képviselői a honvédségnél a telepítések kijelölésében közreműködő katona személyek (ellenségek) vitték a fő szerepet”. E mellett ekkor már légvédelmi szempontból is új álláspont vált hangsúlyossá, a

²² HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 114. f.

²³ Ezzel kapcsolatban lásd az Országos Légvédelmi Parancsnokság 550/Eln. I 1949. sz. rendeletét. MOL KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 5–8. f.

²⁴ HL MN 1949/T 6. d. 3. cs. 4. f.

²⁵ Egy 1949 végén kelt dokumentumból megtudhatjuk, hogy a gyár mélyépítési kivitelezése 50–60 millió Ft többletköltséggel járt volna az IFIG szerint, ennek ellenére a HM határozottan kérte az elgondolás módosítását és a többletkiadás engedélyezését. HL MN 1949/T 6. d. 3. cs. 7. f.; MOL XIX-F-9-e. 22. d. 45. 701. Hasonlóan felmerült a terve ekkoriban egy 20–23 mm-es repülő géppuska lőszert gyártó vállalatnak is, szintén földalatti kivitelben. Uo. 11–13. f. Ezen kívül az 1949 októberében tartott értekezleten a Veszprémi Lőszerművek számára a Nemzeti Bank veszprémi 10 000 m² alapterületű, két emelet mélyen fekvő pincéjének átalakítását is elrendelték, hogy háború esetén a gyárat oda költöztethessék. HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 3. f. Ehhez hasonlóan a diósgyőri Dimávag löveg- és lőszerüzemének építése előtt is foglalkoztak a földalatti telepítés tervével, ám a gyakorlatban az már nem került megvalósításra. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. 99. f. Egyébként az 1949 őszén, az ötéves terv keretében felépítendő új hadiüzemekről szóló kimutatás a siroki üzemen kívül egy Nógrádverőce, valamint egy Eger vagy Törökbalint közelébe építendő tüzéségi lőszergyár esetében is ugyanezt az eljárást írta elő, ám nem sikerült olyan adatra bukkannom, ami szerint ez valóra vált volna. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. „Jegyzőkönyv” 1949. október 6. „Melléklet”.

²⁶ A hadiipari beruházások megszervezését 1951-ben az Üzemgazdasági Tanács határozata tovább pontosította. MOL XIX-F-6-a. 105. d. 274/26/1951.

²⁷ HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 180–187. f. 1949 augusztusában az Iparfejlesztési bizottság egyébként már javaslatot tett egy állandó, az IFIG, a HM, az OT és a Nehézipari Igazgatóság tagjaiból álló helykijelölő testület alapítására is. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. 78. f. „Jegyzőkönyv” 1949. augusztus 1. Lásd még: Uo. 196. f.; 1949. szeptember 14.; Megemlíthendő, hogy már ezt megelőzően, 1948 decemberében, a Dimávag fejlesztésekor is az IFIG, a MÁV és a Nehézipari Igazgatóság képviselői közösen vettek részt ebben a munkában. Uo. 1948. december 17.

telephelyek kiválasztásánál ugyanis ún. „légvédelmi körletek” kialakítását tartották szem előtt, ám ennek ellenére a létesítendő egységeket a „gazdasági és műszaki elvek elsődrendű érvényesítése mellett” még valamelyest mindig helyesnek látták szétszórni a találati pontosság csökkentésének érdekében.²⁸ A korábbi elgondolások bírálatakor azonban a „Zagyva völgyébe” tervezett építkezés már a végéhez közeledett, a tervezésből fakadó hibákkal pedig az illetékeseknek hamarosan szembesülniük kellett.

Kitérőnk után térjünk vissza a kezdetekhez, ahhoz a ponthoz, ahol hivatalosan az általunk bemutatni kívánt üzem története kezdődik. A sürgető honvédelmi igények teljesítése érdekében ugyanis a már korábban említett második gyalogsági lőszergyár létrehozásával sem vártak sokáig. A Minisztertanács 1949. február 25-i ülésén Kossa István iparügyi miniszter javaslatára napirendjére tűzte az „Andezit Művek N. V.” (Nemzeti Vállalat)²⁹ megalakítását, amihez a tanács „hozzájárult”.³⁰ Utólagos információink birtokában még a testület egy korábbi döntésére is ki kell térnünk. Talán nem volt véletlen, hogy alig két héttel ezen eseményt megelőzően, február 4-én a közlekedési miniszter javaslatára létrehozottak két olyan vállalatot, amelyek a későbbiekben még feltűnnek szemünk előtt: a Kotró és Vízépitő,³¹ valamint a Mélyépitő és Mélyfúró³² Nemzeti Vállalatokat.

Annak ellenére, hogy az Andezit Művek hivatalosan csak február második felében alakult meg, az IFIG már januárban elszámolt a vállalat számára 100 000 Ft-ot „építkezés” címszó alatt, minden bizonnyal a munkálatok előkészítése érdekében.³³ Ez valószínűleg a terep pontos felmérését takarta. Egy Farkas Mihály honvédelmi miniszter számára írt összefoglalóból megtudhatjuk, hogy „az építendő új gyárak tervezési munkálata csak január első hetében, a hely meghatározása után indul meg.”³⁴

Nem sokkal később, egy február elején tartott tanácskozással jegyzőkönyvből arról is értesülhetünk, hogy a 350 000 db/8 óra kapacitású gyalogsági lőszergyár „a HM javaslatára Szurdokpüspöki³⁵ mellett [...] lesz felépítve a terv szerint részben a hegyoldalba süllyesztve, amennyiben ezt a hegy szerkezete megengedi. A talaj és kőzettani vizsgálatok folynak”.³⁶

²⁸ HL MN 1950/T 36. d. 1. cs. 240–241. f. A légvédelem hatásosabb megszervezése és az üzemek széttelepítésének korlátozása már 1949 végén is felvetődött. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. „Jegyzőkönyv” 1949. október 8.

²⁹ A „Nemzeti Vállalat” fogalmára bővebben lásd az 1948. évi XXXVII. törvényt.

³⁰ MOL XIX-A-83-a. 278/42. Érdemes megjegyezni, hogy a napirendi pontokat részletesen vezető jegyzőkönyvből ez esetben hiányzik az előterjesztés és az indoklás pontos szövege, amit az Iparügyi Minisztérium vonatkozó anyagai között sem sikerült fellelnem. Az előterjesztés anyagára nem találtam rá az Iparügyi Minisztérium Törvényelőkészítő és Jogi osztályának vonatkozó, minisztertanácsai anyagokat tartalmazó gyűjteményében sem. MOL XIX-F-1-c. 7–8. d.

³¹ A céget 10 korábbi magánvállalatból hozták létre, amelyek egy részét előzetesen már összevonták. MOL XXIX-D-33. 63. d. „Alapítólevél”. A vállalat az év során az ország több helyén is dolgozott, így részt vett a Sió és a Zagyva szabályozásánál, a Duna–Tisza csatorna munkálatainál, de a környéken, Verpeléten és Egerben is több hídépítkezést végeztek. Uo. Elszórta.

³² MOL XIX-A-83-a. 275/22.

³³ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 19. f.

³⁴ MOL KS 267. f. 67. cs. 164. ő. e. 3. f.

³⁵ Szurdokpüspöki Jobbágyi mellett fekszik, az üzem a két település közé épült, bár fekvését tekintve Jobbágyihoz volt közelebb.

³⁶ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 80. f. 1948 végén egyébként még 250–300 ezer darabos kapacitásról olvashatunk. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. 86. f. „Jegyzőkönyv” 1948. november 6.

Az elvégzett kutatások hamarosan pozitív eredménnyel zárultak, mivel februárban Farkas Mihályt arról tájékoztatták, hogy „a hely talajtani szempontból alkalmasnak bizonyult, és most már magában a sziklában folytatunk próbarobbantásokat”.³⁷ A helyszíni munkálatok áprilisban kezdődtek, azok lefolyásáról pedig az Országos Tervhivatal (OT) Üzemi Főosztálya által az év nyarán végrehajtott vizsgálat anyagaiból tudhatunk meg többet.

A Tervhivatal összefoglalójából elsők között azt érdemes megemlíteni, hogy a beruházás tervezett összköltsége a korábban említett 25, majd 35 millióval szemben időközben jelentős növekedésen ment keresztül, ekkor már ugyanis hozzávetőlegesen 120 millió Ft-os kiadással számoltak. Ebből 1949-ben 75 millió Ft-ot kívántak elkölteni, amin belül 25 milliós tételt bizonyos svájci eredetű speciális gépek vásárlására fordítottak. A Hatvan–Pásztó főút melletti kőbányában a föld alatt létesülő üzem éves kapacitását – egyműszakos termelés esetében³⁸ – 220 millió darab töltényben állapították meg.³⁹

A műszaki tervezés feladataival a nemrégiben létrehozott két nagy állami irodát, az Állami Mélyépítés Tudományi Intézetet (ÁMTI)⁴⁰ és az Iparépület Tervező Intézetet (ITI)⁴¹ bízták meg. Az eredeti cél szerint a termelésnek 1950. május 1-jén kell beindulnia, az üzem teljes felfuttatásához szükséges időt négy hónapra becsülték. A gyár gépparkját Csehszlovákiából és Svájcból szándékozták beszerezni, mint írták, az előbbiből „komplett gyárberendezést”. A pénzügyi helyzet azonban egyáltalán nem tűnt stabilnak, az ellenőrzés megállapította, hogy a végleges büdzsé számai a vállalkozás kezdetén még korántsem látszottak előre, a beruházás ugyanis csak költségelőiránnyal rendelkezett, mivel „ilyen köbevágott munka Magyarországon még nem készült, és ezért állítólag minden tényező bizonytalan”.⁴²

³⁷ MOL KS 267. f. 67. cs. 164. ő. e. 16. f.

³⁸ Az iparág által 1951-re elérendő éves kapacitásmennyiség 3 műszakos termeléssel számolva 234 millió darab pisztoly- és 752 millió darab puskatöltényről szólt. A számítás alkalmazott módja szerint három műszak esetében az egy műszakra eső keretszám 2–3-szorosát veszik alapul. E szerint az Andezit Művek maximális éves teljesítőképességét kb. 0,5 milliárd darab töltényre tervezték. MOL KS 276. f. 65. cs. 195. ő. e. 149. f.

³⁹ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 18. f.

⁴⁰ Az ÁMTI akkori formájában egy rendkívül rövid időn át fennálló intézmény volt. Az intézetet az 1948. július 16-án kelt, V7740/48. Korm. Rendelet hozta létre. 1949 októberében ellenőrző és gazdasági irodájának tudományos osztályát az Építéstudományi Intézethez csatolták, elnevezése ekkortól Állami Mélyépítési Tervező Intézetre, majd 1950. január 1-jétől Állami Mélyépítési Tervező N. V.-re változott. 1950. július 1-jén az ÁMTI-t három önálló vállalatra, a Mélyépítési Tervező Vállalat (MÉLYÉPTERV), Út- Vasútervező Vállalat (UVATERV) és Közlekedésüzemi Épülettervező Vállalat (KÖZÉPTERV) osztották. MOL XXIX-D-15. 1. d. elsőrtan. Az UVATERV egyébként 1950 folyamán is bekapcsolódott volna a munkába, ám a cég képviselőjét időközben letartóztatták, ami miatt a tárgyalások hamarosan elakadtak. Arról, hogy lett-e folytatása az ügynek, nem sikerült adatra lelnem. MOL XIX-A-30-c. III/2-606. t. 14567.

⁴¹ Az építésügyi miniszter felügyelete alatt álló Iparépület Tervező Intézet a Magasépítési Tervező Intézettel, valamint az Építéstudományi Intézettel együtt az 1948. május 7-én alapított és az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium alá rendelt „Állami Építéstudományi és Tervező Intézet” utódja volt, amelyet még az év decemberében megszüntettek. Az ITI 1949-ben kettévált Nehézipari, ill. Könnyűipari Tervező Irodára, majd 1950-ben ismétlen összevonva alakult újjá Ipari Épülettervező Vállalat (IPAR-TERV) néven. MOL XXVI-D-2-c. 1. d. elsőrtan; XXI-X-D-10-a. 5. d. elsőrtan.

⁴² HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 20. f.

Főbb költségvetési adatok

<i>Kiadás megnevezése</i>	<i>Keret (millió Ft)</i>
1948. októberi előirányzat	25
1948. decemberi előirányzat	35
1949. évi előirányzat	120
1949. évre, cseh gépbehozatalra és építkezésre	50
Ebből a cseh gépbehozatalra az 1949. évre	16
Építkezésre	43 ⁴³
Várható szükséglet az 1949. évre	59
Hiány	9
Előirányzat az 1950. évre	92,3
A beruházás összköltsége az 1952-es adat szerint	217 ⁴⁴

A helyszíni munkálatok oroszlánrészét a korábban már említett Kotró és Vízépítő, valamint a Mélyépítő és Mélyfúró Vállalat végezte. Közülük – mint arról Zsofinyecz Mihály nehézipari miniszter leveléből értesülhetünk – a Mélyépítő⁴⁵ a kivitelezésért, a Kotró pedig a munkaerő felvételéért volt felelős.⁴⁶

A két, számos vidéki kirendeltséggel és magas alkalmazotti létszámmal rendelkező,⁴⁷ budapesti székhelyű vállalat egyébként különös módon tevékenységi köre ellenére nem az Építésügyi, hanem a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (KPM) felügyelete alá tartozott.⁴⁸ Az általuk Jobbágyiban végzett munkával kapcsolatosan azonban rendkívül kevés iratanyag lelhető fel, annak ellenére, hogy ebből az időszakból más vállalkozásaikról számos jelentés és beszámoló maradt fenn.⁴⁹

⁴³ Ebből az AMTI részére 28, az ITI számára 11, lakásépítésre pedig 4 millió Ft-ot szántak.

⁴⁴ Az adat egy 1952-es feljegyzésben tűnik fel, ám az abban foglaltak kis bizonytalanságra adnak okot, ugyanis a szerint a vállalat építkezése 1949 szeptemberében kezdődött, és a 217 millió Ft, mint „beruházási keret” kerül benne említésre. HL MN 1952/T 50. d. 72. f. Az Üzemgazdasági Tanács egy 1951 végén keletkezett határozata ugyanakkor addigi állapot szerint még 190–195 millió Ft felhasználásáról tesz említést. MOL XIX-F-6-a. 105. d. 42/6/1951.

⁴⁵ A vállalatot több magáncég államosításával, majd összevonásával hozták létre. A Mélyépítő elsődleges tevékenységi köréként „alapkiemelések, mélyépítési bontási és alapozási, valamint fúrómunkák” voltak előírva. MOL XIX-H-1-jj. 2. d. 122. 865.

⁴⁶ MOL XIX-F-6-ga. 1. d. 1949. augusztus 8. A Kotró talán még az év elején mutatkozó nehéz anyagi helyzete miatt láthatták el a jelentős megrendeléssel, pedig a vállalat fő profilja alapítólevele szerint nem ilyen típusú műveletek elvégzése lett volna. MOL XXIX-D-33. 63. d. „Jegyzőkönyvek 1948–49.” c. csomó. 1949. február 18. „Alapítólevél”.

⁴⁷ A Mélyépítő és Mélyfúró vállalat az év tavaszán azt jelentette, hogy 52 helyszínen végeznek munkát, és további 26 beszerzés alatt áll. MOL XIX-H-1-jj. 1. d. 122. 681.

⁴⁸ A két vállalatot a KPM VIII. Mélyépítési főosztálya felügyelte, ami 1949 decemberében X-es jelzést kapott. Tevékenységükre vonatkozó iratok sajnálatos módon csak 1949-ből maradtak fenn. A felügyeleti jogköröket illető érdekesség, hogy a KPM kezelésében volt ekkoriban az aggteleki cseppkőbarlang is. MOL XIX-H-1-a. 101. d. 7161.

⁴⁹ A Mélyépítő és Mélyfúró N. V. helyszínen végzett pontos tevékenységéről nem sikerült adatokra lelnem. A vállalat 1949-ben a Dimávag részére végzett kisebb munkákat, valamint érdekesség, hogy az év második felében költségként elszámolt egy pontosabban meg nem nevezett „salgótarjáni bunkert” is 800 000 Ft értékben. MOL XIX-F-9-1. 4. d. 47261.; XIX-H-1-jj. 3. d. 10083/II/71/1949. A Kotró 1949

A Kotró és Vízépitő áprilisban települt ki az építkezés helyszínére,⁵⁰ ahol a kitűzött cél érdekében komoly erőforrásokat mozgósított. A vállalatnál megtalálható két fő részleg, a „műszaki”, valamint a „víz-és mélyépitő” osztály mellett egy harmadik szekciót is létrehoztak, kizárólagosan a lőszergyárnál végzett feladat céljára „Andezit-csoport” néven.⁵¹

Talán az imént említett költségvetési bizonytalanság volt az oka annak, hogy a kivitelezés folyamatosan újabb pénzsegélyeket igényelt. 1949 októberében a Kotró által az Országos Terhivatalhoz írott levélből arról értesülhetünk, hogy az Andezit Műveknél folyó munkákra az év nyarán biztosított hitelkeret teljes mértékben felhasználásra került. Mint írják, „a vállalat megbízása ezen idő óta az előbbihez képest mintegy háromszorosára növekedett, amely különleges jellegénél fogva, kivitele során minden esetben különleges elbírálást igényel”.⁵²

A beruházást körülvevő titoktartás eközben akkora volt az IFIG részéről, hogy a munkálatok valódi célját még az abban részt vevő beszállítók sem ismerték pontosan, azt a külvilág felé egyszerű bányauzemként igyekeztek feltüntetni.⁵³ A kivitelezők hivatalos irataikban a helyszín megnevezése nélkül, csak mint „2012. sz. építkezést” emlegették a projectet. Így fordulhatott elő, hogy a bányafa szállításával megbízott Lignimpex vállalat nem biztosította időre a kért anyagmennyiséget, mivel az „illetékesek szerint Andesit [sic!] bánya építése nem sürgős”, ami miatt félő volt, hogy az addigra összegyűlt egyhónapos időbeli csúszás tovább fog növekedni.⁵⁴

Az IFIG elterelő hadművelete nem nélkülözött minden alapot, mivel a hegy azonos, a falu felé néző oldalán, nem messze az objektumtól valóban létezett egy ilyen létesítmény, aminek nyomai napjainkban is messziről kivehetőek. Ez a külszíni fejtés viszont mai formáját sok évtized alatt érte el, és nem volt azonos azzal, amit akkoriban „jobbágyi kőbánya” alatt értettek. Ezt megerősíti a Kőbányaipari N. V. 1949 tavaszán, a beruházás megkezdésekor a KPM Mélyépitési főosztálya számára tett jelentése is, ahonnan megtudhatjuk, hogy a helyszínen valóban bányát kívántak volna nyitni, ám még az ilyenkor szükséges mintavételezésre rendelkezésükre bocsátott összeget sem használták fel.

tavaszán 2300 fizikai munkással rendelkezett, és mint írták, az év nyarára 5000 főig kívánják ezt a létszámot emelni. MOL XIX-H-1-jj. 1. d. április 28. Egy későbbi, július 23-án kelt állománykimutató összeállítás szerint a Mélyépitőben 6012, míg a Kotróban 3988 fő dolgozott, ám azt nem tudni, ekkor pontosan mennyien dolgoztak ebből az állományból Jobbágyiban. MOL XIX-H-1-a. 103. d. 8886.

⁵⁰ MOL XIX-H-1-jj. 1. d. 1949. május 4.

⁵¹ MOL XIX-H-1-a. 104. d. 9949.

⁵² E mellett közölték azt is, hogy a kitűzött határidők csak úgy tarthatók, ha további berendezéseket vásárolnak 1,74 millió Ft értékben. MOL XIX-H-1-jj. 3. d. 10. 083./II/37/1949. Az idézett levél szövege egy, a Mélyépitő vállalattal kapcsolatos irat hátoldalán található, és kézzel át van húzva. Az évben egyébként két összegben már kaptak 10 millió Ft-ot, ám ennek ellenére november 22-én még az esztendő hátralevő részére újabb összeget kértek, közel 11 millió Ft összegben. MOL XIX-F-9-e. 22. d. 45. 811. Egy összegzés szerint egyébként a vállalat éves, 100 millió Ft-ra előirányzott „forgalmából” 40 milliót tett ki az Andezit Műveknél végzett munka. MOL XIX-H-1-jj. 3. d. 10. 083./II/66.; 12169/1949.

⁵³ Jól tükrözi az általános titoktartást, hogy ezzel a kifejezéssel találkozhatunk az MDP Nógrád megyei Bizottságának (NMB) ülésein is a helyvel kapcsolatosan. Első felbukkanása: MDP NMB XXXV. 31. a. 1949. augusztus 8. 14. ő. e. 25. f. Forrás: <http://mlp.archivportal.hu/> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. szeptember 4.) Az IFIG egyébként akkora figyelmet szentelt ennek a kérdésnek, hogy egy 1949 végén kelt körlevélben azt írta elő az alá tartozó 18 vállalatnak, hogy az eddig használt, speciális rendeltetésükre utaló kifejezéseket „konspirációs szempontból” kerüljék. MOL XIX-F-9-1. 4. d. 47210.

⁵⁴ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 20. f.

Mint az indoklásban olvasható: „a kutatási munkák azt mutatták, hogy a hegyben a hasznosítható és meddő anyag olyan szeszélyes rendezetlenségben van jelen, ami meggátolja egy nagyteljesítményű, gazdaságos bánya nyitását.”⁵⁵

Ha az eredetileg tervezett helyszínen nem is, ám annak közelében viszont elindult a „nagyteljesítményű” kőfejtés, de hogy az gazdaságos volt-e, ekkoriban keveseket foglalkoztatott. A feladat méreteire jellemző, hogy az ország „minden részéről” toborozták az új dolgozókat.⁵⁶ Számos bányász a dorogi körzetből érkezett Jobbágyiba, ami az ottani szénbányáknál ideiglenesen munkaerőhiányt okozott. 1949 októberében összesen 2500 munkás tartózkodott a helyszínen,⁵⁷ akik a feladat sürgős voltából kifolyólag szabadnap nélküli, három műszakos munkarendben dolgoztak.⁵⁸ Talán a magas alkalmazotti létszám és a meglehetősen sokfelől verbuvált dolgozó miatt érezhették úgy az illetékesek, hogy az előbbieken ismertetett konspirációs elvet minden szinten érvényesíteniük kell, mint a nehézipari miniszter leveléből megtudhatjuk „a munkásokat belépésük után politikailag ellenőrizzük”.⁵⁹

Az építkezés különleges jellege miatt nem meglepő, hogy időközben számtalan nehézség merült fel a kivitelezés során. A kemény andezit-kőzetben ugyanis csak gépi erővel voltak képesek előre jutni, amihez nem állt rendelkezésre a szükséges számú fúró és légkalapács. E mellett jelentősen megnehezítette a gyors munkavégzést a keletkező sűrű kőpor is, ami miatt szükségét látták egy kb. 200 000 forintos elszívó berendezés elkészítését, „különben a munka elakadhat”. A belső hőmérséklet szinten tartását vízhűtéssel és egy kút fúrásával igyekeztek megoldani, ám annak hozama csak az ivóvíz ellátásra volt elegendő. E miatt felmerült az a lehetőség, hogy esetleg a Röck-gyárból⁶⁰ a jótételre készített hűtőgépekből kell majd e célra berendezéseket beszerezni. A hűtés és a szegényes vízkészlet miatt utólag megállapították, hogy „könnyelműség volt a vízellátást a Zagyvára építeni, amikor az a lejjebb lévő Mátravidéki Erőművet sem tudja jól ellátni”. A földalatti üzem építésén kívül készült még egy 100 házból álló lakótelep is, amire 1949-ben 4 millió Ft-ot irányoztak elő. A végleges költségvetést az ITI és az AMTI szeptember 15-ére ígérte, abban az esetben, ha a kivitelezési tervekben változás nem áll be. Ezzel kapcsolatban azonban a Tervhivatalban korántsem voltak biztosak. Mint Erős József miniszteri tanácsos írja összefoglalójában: „véleményem szerint – a külföldi beszerzésekről még nem tájékoztam – a határidőkben eltolódások, az építkezési költségeknél pedig nagy meglepetések várhatók.”⁶¹

⁵⁵ Erre a célra összesen 3 millió Ft állt rendelkezésre, amiből 1949. január 1-jétől április 30-ig bezáróan csupán 60 000 Ft-ot használtak fel. MOL XIX-H-1-jj. 2. d. 122947.⁵⁶ MDP NMB XXXV. 31. a. 1950. március 8. 16. ó. e. 131. f.

⁵⁷ MDP NMB XXXV. 31. a. 1949. október 4. 14. ó. e. 122. f. 1950 áprilisában a helyszínen dolgozó munkásokról a következő kimutatás készült: „Építészetnél és lakótelepnél összesen 470, bányánál 1538, gépészet 350 fő, út, vasút, udvar 310, sikló 180, irodák 86 fő.” MDP NMB XXXV. 31. a. 1950. április 17. 17. ó. e. 32. f.

⁵⁸ MDP NMB XXXV. 31. a. 1950. március 8. 16. ó. e. 132. f.

⁵⁹ MOL XIX-F-6-ga. 1. d. 1949. augusztus 8. Hasonlóval találkozhatunk 1953-ban is, mikor arról olvashatunk, hogy az Andezit Művek pártszervezeténél „minden esetben beszerzik az információt olyanokról, akik távolabbi helyről kerültek a gyárba dolgozni, és így nem ismerik múltbéli tevékenységüket”. MDP NMB XXXV. 31. a. 1953. május 19. 36. ó. e. 153. f.

⁶⁰ A későbbi „Április 4.” Gépgyár.

⁶¹ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 21. f.

Az OT vizsgálatára nem sokkal később, augusztus 4-én született meg az IFIG meglehetősen derűlátó válasza. Az iparigazgatóság első helyen a vállalat tervezett kapacitását helyesbítette, évi 220 millióról 240 millió darab töltényre, amivel párhuzamosan az 1949-re szóló pénzügyi előirányzatot 70 millió Ft-ra becsülte.⁶²

A dokumentumban igyekeztek eloszlatni a korábbi kételyeket, megtudhatjuk ugyanis, hogy az említett bányafahiány miatt a munkában fennakadás az idáig nem történt, és a szükséges „konspiráció szem előtt tartása mellett” az építkezés sürgősségét eddig minden vonalon biztosítani tudták. E mellett a fúró- és légkalapácsok ügyében is intézkedtek, azokat kölcsönképpen biztosították a Bányászati igazgatóságon keresztül, és már folyamatban volt további 50 darab beszerzése Ausztriából. Az elszívó berendezés kivitelezését viszont nem oldották meg, mivel komoly műszaki akadályokba ütközött a robbantások és a fúrás mélységei miatt. Hamarosan annak tervét is elvetették, mert az „a függőleges aknák rövid időn belüli megnyitása következtében hamarosan feleslegessé válik” – olvasható a dokumentumban.⁶³ Ha ezt a készüléket nem is, de a belső levegő hőmérsékletének szabályozására szolgáló speciális külföldi szerkezetet hamarosan felállították.⁶⁴

Fontos megemlíteni a jelentés utolsó sorait, ahol a korábbi állásponttal szemben az építkezés határidejét teljesíthetőnek vélték. Zárszóként – mintegy válaszként a Tervhivatal baljós jóslatára – azon a véleményen voltak, hogy a beruháznál „komoly meglepetések nem várhatók”.⁶⁵ Az IFIG magabiztos válasza, vagy az OT aggályoskodó jelentése közül melyik állt közelebb a valósághoz, azt igazán a következő, 1950-es év eseményei mutatták meg, habár az első negatív jelek már 1949 végén jelentkeztek.⁶⁶

A munka ugyanis az előre tervezettnél hosszabbra nyúlt, ami folytán az újesztendőre vonatkozólag 92,3 millió Ft-os pénzügyi keretet irányoztak elő.⁶⁷ A helyszínen időközben újabb vállalatok is megjelentek, 1950 során 14 tervező és kivitelező cég kapcsolódott be a vállalkozásba, ám közülük csak néhányval kapcsolatban rendelkezünk pontos információval.⁶⁸ A mélyépítési feladatok oroszlánrészét végző Kotró és Vízéptő N. V. „Andezit csoportját” a hatékonyabb működés érdekében január 1-jei hatállyal önálló egységgé alakították, „Kőzetfeltáró N. V.” néven, ami ekkor még egyedüli megrendelésként csak a Jobbágyiban végzendő feladatokkal rendelkezett. Érdekesség, hogy az eredetileg a földalatti

⁶² HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 18. f.

⁶³ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 18. f.

⁶⁴ MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. 196. f.

⁶⁵ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 18–19. f.

⁶⁶ Egy 1949. október 15-i feljegyzés szerint az építkezés teljes megvalósulása még csak 22,3%-ot tett ki. A műszaki teljesülés 13,8 a pénzügyi 58%-volt ekkor. Ezen kívül a belföldi gépesítés 2,1, a külföldi 0%-nál járt. Ezen adatokból számított súlyozott átlag 13,8%-ot tett ki. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. „Zsofinyec miniszterelvtárs” c. mappa. 1. sz. melléklet.

⁶⁷ HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 174. f.

⁶⁸ MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. Annak ellenére, hogy viszonylag sok kivitelezővel találkozhatunk a vállalkozás kapcsán, konkrét tervrajzokra – egy 1960-ban készült kiegészítő tervtől eltekintve – nem sikerült bukkannom, ami talán nem is meglepő, hiszen a felelős hatóságok ekkoriban, és a későbbiek során is, több intézkedéssel is igyekeztek védeni a kiemelt honvédelmi célú beruházások terveit. A fellelt leírás a vállalat szivattyúházának megerősítésével foglalkozott. VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Nonprofit Kft, Dokumentációs Központ 10. 263. A térképekkel és tervrajzokkal kapcsolatos rendelkezésekre nézve lásd: MOL XIX F-9-1. 9. d. „Körrendelet. Térképek kiadásának, tartásának és kezelésének szabályozása”; MOL XIX A-83-a. 322/13. Már korábban, 1948 novemberében is találkozhatunk hasonlóval, ahol a honvédelmi építkezések tervrajzain található bizalmas információk azonnali olvashatatlanná tételét kérte az ÉTI az IFIG-től, amit viszont az nehezen tartott megvalósítha-

lőszergyár kiépítésére létrehozott vállalat nem sokkal később már országszerte számos más építkezésen is képviseltette magát, egyebek mellett a budai váralagútnál is, ahol több, az Andezit Művektől átcsoportosított géppel is dolgoztak.⁶⁹

A Kőzetfeltárót egyébként, épp a speciális kivitelezési munka kapcsán, a kor többi hasonló vállalatához mérten kiemelkedő gépparkkal szerelték fel,⁷⁰ fő feladatát továbbra is a szükséges kőmennyiség kitermelése, illetve a belső terek betonnal való megerősítése képezte. Erre a célra a korábbiakhoz hasonlóan 2000–2500 főt foglalkoztattak, ám az alkalmazottak – dacára a korban kimagasló bérezésnek – a rossz szociális körülmények és munkafegyelem miatt rendkívül gyorsan cserélődtek.⁷¹ Mint azt az egyik értekezletén szóvá tették: „az elvtársak valószínűleg nem szereztek róla tudomást, hogy az egyik munkás lement az egyik aknába és a másikon kiment. Közben otthon a mezőgazdasági munkát végezte.”⁷²

Az, hogy a helyszínen ekkor már meglehetősen sokan vállaltak szerepet, a feladatok összehangolása terén kifejezetten negatív következményekkel járt. Az Államvédelmi Bizottság 1948 őszén megfogalmazott derülátó terve, mi szerint az év közepére a gyár a kívánt kapacitást eléri, már rég a feledés homályába merült. Mint az Állami Ellenőrző Központ (ÁEK) által lefolytatott vizsgálatból kiderül, ez számos okra vezethető vissza, amelyek közül a legtöbb nehézségért elsősorban a beruházás sürgőssége tehető felelőssé. Az építkezés ugyanis „műszaki tervek és jelentős részben költségvetés nélkül indult”, a tervezés szinte a kivitelezéssel párhuzamosan zajlott, sőt, az első konkrét technológiai elképzelések csak 1949 márciusában születtek meg. Ezen kívül a fokozatos módosításoknak köszönhetően a létesítmény nagysága időközben a kétszeresére nőtt. A helyzetet csak tovább nehezítette, hogy a tervezők és kivitelezők szinte semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek ilyen területen, sőt mi több, a különféle, más-más helyszínen működő irodák egymástól szinte teljesen függetlenül végezték munkájukat, aminek következtében számos ellentmondás alakult ki közöttük.⁷³

tónak a sok külső vállalkozó, valamint a munkálatok zavartalan folytatása miatt. MOL XIX-F-1-rr. 9. d. 10936. E mellett már 1948 végén az is napirendre került, hogy az Ipari Tervező Intézetben belül, az IFIG beruházásokkal kapcsolatosan egy külön „bizalmi csoportot” hozzanak létre, ami a tervezési munkákat végzi. MOL KS 267. f. 67. cs. 164. ő. e. 3. f. A korabeli intézkedéseken kívül az is megemlíthető, hogy a HM munkatársai az állami tervező vállalatok felszámolásakor az 1990-es években jelen voltak az anyag kiválogatásakor, ahonnan gyakran kiemelték a számukra fontos iratokat.

⁶⁹ MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jelentés” 1. sz. melléklet. A Kőzetfeltáró 1950-ben dolgozott az Egerhez közeli Felsőtárkány és Felnémet között épülő Béta Vegyiművek építkezésén is. HL MN 1950/T 35. d. 1. cs. 179. f.

⁷⁰ A 125 db, összesen 2896 lóerőt kitevő állományának túlnyomó része szinte állandóan Jobbágyiban üzemelt. MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jelentés”. 1. sz. melléklet.

⁷¹ 1950 végéig az építkezés kezdete óta kb. 6500 fő fordult meg. MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jelentés” 3. o.

⁷² MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jegyzőkönyv” 10. o. A felelős vezetők viszont időközben egyfolytában a munka közeli befejezésével hitegették az alkalmazottakat, akik egyébként annak ellenére, hogy a korban kirívóan magas keresettel rendelkeztek – a szakmunkások egy hónapban nem ritkán 3–4000 Ft-ot vittek haza –, meglehetősen gyorsan cserélődtek. Így fordulhatott elő az, hogy a tavasszal még élüzemként szereplő munkahely őszre a mélyépítő vállalatok versenyében az 58-ik helyre szorult. Uo. 3., 10. o.

⁷³ MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jelentés” 2–5. o. Itt ekkor már a Nehézipari Tervezőirodát említik, mint a feladat összehangolásával megbízott szervezet.

Ezt a kusza, zűrzavaros állapotot szinte az üzem beindításáig nem sikerült megszüntetni, mivel még 1950 végén is újabb módosításokra került sor.⁷⁴ Néhány, eredetileg a föld alá épített részegységet a felszínre telepítettek, a szellőző kialakítása még nem nyert végleges formát, valamint ekkor került sor – hetedszeri tervváltoztatást követően – a gyár gőzsükségletének fedezése érdekében két darab ún. B-W típusú kazánház felállítására is.⁷⁵ A folyamatos csúszások hatással voltak a termelés tervezett kezdési időpontjára is. Egy 1950 elején keltezett jelentés szerint annak beindítását ugyanis a korábitól eltérően már két részben tervezték, 1950. június, illetve október 1-jei hatállyal,⁷⁶ amit hamarosan 1951 áprilisára módosítottak.⁷⁷

Igényelt és vállalt évi lőszergyártási kapacitás, 1949-es tervezet (millió db)⁷⁸

<i>Igényelt és vállalt évi lőszergyártási kapacitás</i>	<i>Pisztolyöltény</i>	<i>Puskatöltény</i>
Előzetes HM igény	178	554
IFIG által vállalt kapacitás	140	430
Andezit Művek N. V.	80	160
Veszprémi Fémfeldolgozó N. V.	70	105
Színésfém Feldolgozó Beruházási N. V. ⁷⁹	0	165

A vállalkozás rövid, két éves folyamata alatt nem csak időbeli, hanem pénzügyi kerekeit is sokszorososan túllépte, ami mögött elsősorban a termódosulások, illetve az előzetes kalkulációk pontatlansága állt. Jó példa erre a belső folyosók oldalfalainak kiépítése, ahová eredetileg 5 cm vastag vakolatot terveztek a szükséges 20 cm vastag vasbetonfal helyett,⁸⁰ ami miatt jelentősen megnöttek a betonozási munkák egyébként sem alacsony költségei. A falazás kapcsán egyébként még az ÁEK munkatársai is megjegyezték, hogy a létesítmény cementigénye rendkívül magas, a fennmaradt adatok szerint ez számszerűsítve legkevesebb napi 60 tonnát jelentett, de találkozhatunk 10 napra leadott, 1186 tonnás (!) rendeléssel is. Épp emiatt jelentett nagy veszélyt az, ha a kívánt készletek nem érkez-

⁷⁴ 1949 végén szóba került a gyár bővítése 12,7 mm-es, légvédelmi géppuskákhoz szükséges lőszerek gyártására, ám valószínűleg ez nem került megvalósításra, mivel az üzem a későbbiekben nem gyártotta a profilt. Ezt a feladatot egyébként a Hajdúhadház-Téglás községben létrehozott gyár valósította meg a későbbiekben. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. „Zsofinyecz miniszterelvtárs” c. mappa. 5. f.

⁷⁵ MOL XIX-F-9-d. 19. d. „A Jobbágyi II/a kazánházzal kapcsolatosan felmerült hibákról jelentés”. A kazánok építését a Gyárkérmény- és Kazánjavító Vállalat végezte. A végső beszerelés csak hetedszeri termódosítás után volt lehetséges, az eltérő kivitelezési tervek miatt ugyanis elhelyezési gondok merültek fel, ami számos nehézséghez, majd vizsgálathoz vezetett a beruházással kapcsolatban. A problémák a számukra kialakított belső termék méreteinek összehangolatlanágából fakadtak.

⁷⁶ HL MN 1950/T 36. d. 1. cs. 14. f.

⁷⁷ MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jegyzőkönyv” 2. o. „Jelentés” 5. o.

⁷⁸ MOL XIX-F-9-e 22. d. 45. 701.

⁷⁹ A Mátavidéki Féművek jogelődje, a későbbiekben, mint 7017-es sz. vállalat, „Tubus-és Kupakgyár”, 1951 nyarától 7039. sz. vállalat, 1952-től, mint Mátavidéki Féművek szerepelt. A köztudatban „Csokoládégyár” néven vált ismertté.

⁸⁰ MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jelentés” 5. o.

nek be időre. Gyorsan „kapun belüli munkanélküliség” és a határidők újbóli módosulása alakulhat ki.⁸¹

A költségek „elszabadulása” egyébként a beruházás szinte minden szintjén jelentkezett, mint azt a Kőzetfeltárónál tartott értekezleten Halász György üzemi párttitkár megfogalmazta: „kissé könnyen fogtuk a gyepelőt azért, mert ezt a munkát minden akadályt leküzdve el kellett végeznünk.”⁸²

Mindez nem maradt következmények nélkül, 1951 végén, a magát a „hadigazdálkodás legfőbb irányítószerveként”⁸³ definiáló Üzemgazdasági Tanács sem tudott könnyen szemet hunyni az ügy fölött. Bár a testület határozatában elfogadta az addig elszámolt 190–195 millió Ft-ot kitevő összeget, ám egyben annak felülvizsgálatát is elrendelte, valamint megállapította, hogy „a föld alatti létesítmény célja nincs arányban a létesítési költségekkel”. Ebből kifolyólag felhívta az illetékes tárcákat, hogy tegyenek javaslatot arra, miként lehetne az objektumot más célokra is felhasználni, és a jövőre nézve azt kérte, hogy tervezzük meg, „legyenek tekintettel az üzemben kialakítandó polgári profilra is”.⁸⁴

A jelentősen felduzzasztott pénzügyi keret ellenére az üzem beindításáig nem sikerült minden kérdéses területet végérvényesen tisztázni a kivitelezőknek. Még néhány évvel később is történtek kisebb-nagyobb fejlesztések, átalakítások. Így a korábban sokszor problémát okozó belső hőmérséklet szabályozása még 1953-ban sem lehetett megoldott, mivel az év folyamán az épületgépészet területén szakmai körökben jól ismert Dr. Weiszburg Pál számára utaltak ki pénzösszeget „klímaberendezés újítási díja” címszó alatt.⁸⁵ Hasonló volt a helyzet a villamosenergia-ellátás terén is. A vállalat 1953. évi beruházási tervében ugyanis egy 10 km-es tartalék elektromos távvezeték kiépítése is szerepelt, ami a közeli lőrinci erőműhöz kapcsolódott.⁸⁶ Ezt továbbfejlesztendő, a következő évben – minden bizonnyal biztonsági okokból – megkezdték két darab, egyenként 650 KW teljesítményű diesel-aggregátor felállítását is, aminek befejezését 1955 elejére jósolták.⁸⁷

Az Andezit Művek építésével kapcsolatban fontos kitérni arra, hogyan is nézhetett ki a gyár a munkálatok végeztével. Amint egy 1952-ben íródott elemzésben olvashatjuk, „az üzem egy hegybe vajt folyosórendszeret alkot. Az üzemi helységek 5 főfolyosóból nyíló

⁸¹ A pontatlan nyilvántartást azzal a példával indokolták, hogy 1950. május 3. és 15. között 6980 q beérkező cementet számoltak el, miközben az anyagfelhasználás és felhalmozás ugyanezen idő alatt 12140 q volt, ezzel szinte egy időben, május 1–15. között pedig a készülő betonba 7%-al (500 q) több cementet tettek az előírtnál. Október 1. és 10. között viszont az igényelt 1186 tonna (!) helyett csak 10 tonna érkezett, ami miatt az új szállítmány befutásáig nem tudták foglalkoztatni a munkásokat. MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jelentés” 5–6. o.

⁸² MOL XIX-A-30-c. 66. d. III/2-606. t. „Jegyzőkönyv” 5. o. A Kőzetfeltáró és jogelődje, a Kotró és Vízépítő számára a teljes kivitelezésre 68,5 millió Ft volt előirányozva, ami 1950 végére már 83 millióra emelkedett. A vállalatnál az év június 30-ig közel 10 millió Ft-os veszteség jelentkezett, korábban pedig még az év elején is gondok támadtak, mert az építető „tervhitele kimerült”. Uo. 2., 15–16. o.

⁸³ MOL XIX-F-6-a. 105. d. I/5.

⁸⁴ MOL XIX-F-6-a. 105. d. 42/6/1951. Ez a kijelentés részben ellentmond annak, amivel egy 1948 végén, Farkas Mihály számára íródott dokumentumban találkozhatunk, mi szerint „a tervezett új gyárak építésénél, a hadiipari beruházásoknál tekintettel voltunk a gyárak polgári termelésének áttámasztási lehetőségeire is /Mávg-Löveggyár-Szerszámgépgyár”. MOL KS 267. f. 67. cs. 164. ő. e. 3. f.

⁸⁵ MOL XIX-F-6-e. 104. d. „1953. IV. negyedévi mérlegbeszámoló” 9. o.

⁸⁶ MOL XIX-F-6-d. 104. d. „Tömegcikk Művek. 1953. évi beruházási terv” 1. o.; Turán 2000. 160. o.

⁸⁷ Erre valószínűleg a szellőztetés, hűtés biztosítása érdekében volt szükség. MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1954. évi mérlegbeszámoló” 9. o.; MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1955. évi beruházási terv”.

termek, amelyeket ugyancsak a föld alatt elhelyezett fűtő, hűtő és légnedvesség szabályozó berendezések tesznek termelőmunkára alkalmassá. A gyár rezsiműhelye, raktárai adminisztrációs és egyéb épületei viszont a föld felett foglaltak helyet. Mint írják, kiépítés tekintetében az a Veszprémi Fémfeldolgozó mása”.⁸⁸ Ezt némileg kiegészíti az üzemben megfordult Turán György villamosmérnök visszaemlékezése, aki ötszög formájú, folyosókkal összekötött létesítményről ír, amihez a hegy túloldalára vezető, több kilométer hosszú menekülő járatot is készítettek.⁸⁹

Az objektumban az 1960-as évek első felében kábelépítési munkákból kifolyólag járt Sárközi Imre röviden így jellemezte a helyet: „Úgy képzelj el, hogy kívülről egy nagy hegy, de ha odamész, akkor látod, hogy egy gyönyörű épület belül.”⁹⁰ De vajon mivel is töltötték meg pontosan ezt a „gyönyörű épületet”, hogyan került sor az üzem felszerelésére, és mi lett volna annak pontos feladata?

„Ha kell, nem csak a licencet, hanem az embert is megvásároljuk”

Mint arra korábban már utaltunk, az IFIG az építkezés megkezdésével párhuzamosan lépéseket tett bizonyos külföldi gépvásárlások terén is.⁹¹ Ennek oka az volt, hogy a hazai ipar 1949-ben még nem volt képes a lőszergyártáshoz szükséges eszközök előállítására, így a sürgős határidők miatt az illetékesek határokon túlról kívánták az igényeket kielégíteni. Egy 1949 februárjában kelt jelentés szerint e tekintetben még a nyugati országokkal kötendő üzlet sem jelenthetett volna akadályt, ahonnan meglehetősen gyors szállítási időre kaptak ígéreteket.⁹² A „kapitalista” államokon kívül komoly próbálkozások történtek még a Szovjetunió és Csehszlovákia felé is. Prágába egy bizottságot is küldtek ez ügyben,⁹³ ami megállapította, hogy az ekkor még csak „gyalogsági lőszergyárként” emlegetett jobbágyi beruházáshoz szükséges gépek kb. 30%-a az ottani állományból fedezhető. A magas árak miatt azonban eleinte húzódoztak az ügylettől, és ebből kifolyólag azt is lehetségesnek tartották, hogy a gyár gépparkjának 2/3 részét belföldi termeléssel, vagy a Szovjetunióból és Svájcból történő behozatallal kell biztosítani. A csehszlovák ajánlat nagy dilemmát okozott a döntéshozók számára. Mellette szólt az, hogy az Andezit Művek tervezett kapacitásának 1/3-át tudná fedezni, az alig két éves, 1947-ben készült berendezés pedig „a gazdaságos gyártásnak megfelelő konstrukciójú”, ám a világpiacon 25-30%-al drágább.⁹⁴ Ennek ellenére javasolták azok megvételét – ha csak a Szovjetuniótól kedvezőbb

⁸⁸ HL MN 1952/T 50. d. 3. cs. 72. f.

⁸⁹ Turán 2000. 160. o.

⁹⁰ http://www.hshe.hu/?page_id=222 (Az utolsó letöltés ideje: 2011. augusztus. 3.)

⁹¹ Sőt, már 1948 novemberében is elkezdődtek a tapogatózások Csehország, Belgium irányában szerzőgépvásárlás ügyében MOL XIX-F-1-rr. 9. d. 10848.; 10924.

⁹² A hadiipari igényekkel együttvéve az év tavaszán keletkezett feljegyzés szerint még Olaszországból és az USA-ból is szándékoztak gépeket vásárolni. A tervezett összes 2804 db készülékből az Iparügyi Minisztérium osztályai közül a darabszámot tekintve az IFIG-nek volt a legnagyobb igénye, ami összesen kb. 900 db készüléket tett ki. MOL XIX-F-6-tt. 1. d. 640. 1948 decemberében egyébként még attól tartottak, hogy „fennáll a veszélye annak, hogy Svédország és Svájc, felismerve a gépek rendeltetését, nem fog szállítani, illetve a rendelések „a politikai helyzetváltozás miatt befagynak”. MOL XIX-F-6-ee. 22. d. 7. cs. „Jegyzőkönyv” 1948. december 4.

⁹³ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 80. f.

⁹⁴ 25%-ban szerepelnek benne szellemi export tételek, mint tervezés, műszaki segítségnyújtás.

ajánlatot nem kapnak időközben –, és kezdeményezték, hogy az árak tekintetében kezdjék meg a tárgyalásokat, mert „a csehek által megajánlott licenc díj még tárgyalási alapul sem fogadható el”.⁹⁵

Nem sokkal később azonban – a „pártvonalon történő komoly erőfeszítés”⁹⁶ eredményeképp – az IFIG márciusi ülésén már az a döntés született, hogy a szerszámgépet – beleértve a gyalogsági lőszer gyártót is – meg kell venni a csehektől, és azt követően alaposan át kell vizsgálni, mit lehet a fennmaradó részből idehaza legyártani. A Prága által megszabott árak viszont még mindig magasak lehetnek, mert indítványozták azok hivatalos fórumokon történő újbóli felvetését.⁹⁷ Hamarosan azonban megszületett a végleges döntés, ami egyrészt a Csehszlovákiából vásárolt, 120 000 db pisztolytöltény/8 óra kapacitású, 1950 közepére leszállítandó, másrészt egy „svájci céggel [Hatebur] megkötött, 100 000 db puskatöltény/8 óra kapacitású gépparkra szólt.⁹⁸ Ezen kívül az is említésre kerül, hogy az illetékesek tudomására jutott, hogy Franciaországban, Németországban, Belgiumban vannak még leszerelt, illetve leszerelés alatt álló hadianyag-gyárak, amelyeket készpénzért meg lehetne venni, de ennek tisztázását a szükséglet megállapítására hagyták.⁹⁹ A svájci gépekkel kapcsolatosan az IFIG az év áprilisában folytatott tárgyalásokat a Hateburon kívül a Manurhin cég képviselőjével is. Ezek során felmerült tüzéségi fegyverek licencének megvásárlása is. Ezzel kapcsolatban Sólyom László altábornagy, a Magyar Honvédség vezérkari főnöke kijelentette, „hogy ha kell, nem csak a licensset [sic!], hanem az embert is megvásároljuk”.¹⁰⁰ A különféle vételek végeredményét egy 1952-es jelentés összegzi, amiből megtudhatjuk, hogy a gyár kb. 530 speciális géppel rendelkezett, amelyeknek 95%-a külföldről, azon belül 25%-a nyugatról származott.¹⁰¹ Ezek jelentős része viszont az ígéretekkel ellentétben, csak több hónapos csúszással érkezett meg a helyszínre, aminek következményeképp 1950 végén a következő év áprilisára ígérték az összes igényelt készülék leszállítását.¹⁰²

Ezt nem sokkal megelőzően, 1950 tavaszán a HM már bejelentette a következő évre vonatkozó igényeit, mi szerint 1951. első félévében gyalogsági lőszer terén a tervezett mennyiség kb. 1/3-át az Andezit Műveknél szándékoztak legyártatni.¹⁰³ A Nehézipari Minisztérium azonban szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy mivel a gyár „új elhelyezésében ezzel a gyártással kezd meg működését, így a Veszprémi Fémfeldolgozó N. V.-hoz viszonyítva 30–40%-kal drágábban termel”.¹⁰⁴

⁹⁵ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 79. f.

⁹⁶ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 80. f.

⁹⁷ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 75. f.

⁹⁸ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 64–65. f. A svájci tárgyalásokra nézve lásd: MOL XIX-F-6-ee. 21. d. 5. cs. 00-9356/II.; 22. d. 7. cs. „Jegyzőkönyv” 1949. szeptember 24.

⁹⁹ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 64–66. f.

¹⁰⁰ HL MN 1949/T 5. d. 13. cs. 95. f.

¹⁰¹ HL MN 1952/T 50. d. 3. cs. 72. f.

¹⁰² MOL XIX-F-6-a. 105. d. 7475.

¹⁰³ A tárgyféltre eső mennyiség országosan 57 millió pisztoly-, 123 millió puska- és 32 millió vaklőszer volt, összesen tehát 332,92 millió db, amiből közel 111 milliót kellett volna Jobbágyiban előállítani. HL MN 1950/T 1659. 8. f.

¹⁰⁴ HL MN 1950/T 1659. 7. f.

„Tömegcikk gyártására új vállalat alapítottot”

A vállalat tevékenységének bemutatása előtt röviden ki kell, hogy térjünk a gyár – különböző időszakokban felbukkanó, eltérő – elnevezéseire is. Az ágazatot felügyelő szervek¹⁰⁵ gyors átszervezéseihez hasonlóan, az üzem elnevezése is több változáson ment keresztül a megalakulását követő években. Ennek első állomása 1951-ben érkezett el, amikor a szektor irányításával megbízott Kohó- és Gépipari Minisztérium belső ügykezelésében ún. iparági csoportokat hoztak létre, minden ágazatot egy háromjegyű kódszámmal jelölve. A lőszergyártás megnevezésére a 700-as iparág volt rendszeresítve.¹⁰⁶ Itt kapott helyet az Andezit művek is. Ebből a rendszerből kiindulva a belső ügyintézésben a titkoság miatt még egy fokkal tovább mentek, mivel a gyárakat nem korábbi nevükön, hanem az őket felügyelő ágazat számából eredeztetett kóddal takarták. Így ebben az időszakban az üzemmel, mint „7006”-os számú vállalat találkozhatunk. Ez a rendszer azonban csak 1952 nyaráig állt fenn, mivel ekkor a gyár új nevet kapott. Zsófnyecz Mihály közép-gépipari miniszter június 17-én kelt levele szerint: „Tömegcikk gyártására új vállalat alapítottot. A vállalat neve az Ü. T./56/35/1952. sz.¹⁰⁷ határozata értelmében Tömegcikk Művek. Székhely: Hatvan, Tárnya: Tömegcikk gyártása.”¹⁰⁸ Azt, hogy minden bizonynyal a cég irodáit¹⁰⁹ tömörítő hatvani telephely nem azonos a gyáregységével, mondani sem kell, mint ahogy azt sem, hogy a határozatban megjelölt profilok ekkor még közel sem fedték a valóságot.

A vállalatra használt különböző „fedőnevekkel” kapcsolatban létezett egy, az eddigiektől különböző rendszer is, amit viszont már nem az azt felügyelő minisztérium, hanem a hadiipari termelő egységekhez a HM által kirendelt, ún. „katonai üzemi megbízottak” (KÜM) alkalmaztak. Mielőtt azonban az általuk alkalmazott módszert bemutatnánk, röviden ismertetnünk kell a KÜM szervezetét.

A 13-as számú „KÜM”

Bár a hadianyaggyártás közvetlen irányítása és fejlesztése nem a HM hatáskörébe tartozott, ám a legyártott termékek minőségügyi ellenőrzése érdekében szükség volt egy közvetlen felügyeleti rendszer kiépítésére, ami a megrendelő számára az áru átvételét és elszállítását megelőzően szavatolja annak minőségét. Ezt a feladatot az egyes üzemek-

¹⁰⁵ A hadiipar felügyelete 1949 nyaráig bezárólag az Iparügyi Minisztérium IV. főosztályának, az Iparfejlesztési Ipari Igazgatóságnak (IFIG) a hatáskörébe tartozott. Ezt követően az ágazatot az újonnan alakult Nehézipari Minisztérium többször átszervezett (VIII., X., majd XI.) főosztálya vette át. Nem sokkal később, az 1950 decemberében alakult Kohó- és Gépipari Minisztérium ún. D/I. (defenzív) főosztálya vitte tovább az ügyeket. Ám az átalakítások itt még nem értek véget, a hadiipar irányítására 1952-ben külön szervezet hoztak létre, Középgépipari Minisztérium néven, amelyen belül a Tömegcikk Művek a lőszergyártást felügyelő VII. főosztály felügyelete alá került. Az utolsó, a gyár fennállása alatt megtartott változtatás 1953-ban ment végbe, amikor a Középgépipari Minisztériumot beolvasztották a Kohó- és Gépipari Minisztériumba, amin belül a gyár ügyei a hadiipart felügyelő B-részleg II. Iparigazgatósága alá kerültek. Ez a szerv intézte a gyár ügyeit egészen annak bezárásáig, 1960-ig.

¹⁰⁶ Lásd: *Okvát* 1998. 224. o.

¹⁰⁷ Az 1950–1952 között fennálló Üzemgazdasági Tanács

¹⁰⁸ MOL XIX-F-2-a. 44. d. Ugyan ezen a napon kelt másik utasításában „fémárak gyártására” meg-alapították a siroki Mátravidéki Fémműveket, Eger székhellyel.

¹⁰⁹ Pontos utcacímet nem adtak meg, csak postafiókot. Így a vállalat elérhetősége: „Hatvan, Pf. 1.”

hez telepített katonai üzemi megbízottak alkalmazásával próbálták megoldani.¹¹⁰ A KÜM tisztségét rendszerint magas rangú tisztek töltötték be, munkavégzésük pontos helyét viszont nem az adott vállalat vagy település nevével, hanem kódszámokkal jelölték. Ebből kifolyólag a Tömegcikk Művekhez kirendelt megbízott, mint „13-as számú KÜM” szerepel a korabeli forrásokban. Nem csak a kirendelt tevékenységének helyszínét, hanem az általa felügyelt üzemet is külön fedőnévvel látták el. A megbízott által fennmaradt anyagokban a Kohó- és Gépipari, valamint a Középgépipari Minisztérium által használt jelzésektől eltérő kifejezésekkel találkozhatunk, ahol a jobbágyi telephely a „21”-es számot kapta.¹¹¹

Sajnos a 13-as számú megbízott tevékenysége nyomán fennmaradt közvetlen anyag rendkívül csekély mennyiségű, ám arra elegendő, hogy némi betekintést nyerhessünk a gyárban folytatott munkájába.¹¹² A szervezet már minden bizonnyal az üzem elindulását követően működött, mert már 1952-ben találkozhatunk az első kirendelt említésével.¹¹³ A posztot 1952–1956 között Marosvölgyi László¹¹⁴ százados töltötte be. A forradalmat követő időszakból – az egyébként hadiipari termelést minimális mértékben folytató vállalatról – viszont nincsenek biztos információink.¹¹⁵ Bár a korabeli iratok rendszerint csak a KÜM képviselőjéről tesznek említést, a szervezet valójában nem egy főt takart, mivel a megbízott számára előírt tevékenységek meghaladták volna egy ember teljesítőképességét.

A HM képviselőjének feladata ugyanis többretű volt. Egyrészt műszaki ellenőrzést kellett folytatnia a lőszer átvétele előtt, aminek fényében elfogadtathattak vagy kiselejteztethettek bizonyos gyártmányokat, másrészt valamelyest beleszólással is rendelkezett a gyártási folyamatba. A számukra készült utasítássorozat kimondta, hogy azon változtatni közvetlenül csak az üzemegység műszaki igazgatójának vagy főmérnökének utasítása alapján lehetett.¹¹⁶ A KÜM fő feladatát a gyár által már átadott, bevizsgált lőszer újbóli ellenőrzése és átvétele képezte, ám a biztonság kedvéért szabályos időközönként még a Haditechnikai Intézet számára is küldött mintákat.¹¹⁷

¹¹⁰ A katonai üzemi megbízottak pontos szerepkörével kapcsolatban lásd az Üzemgazdasági Tanács 239/21/1951. sz. határozatát. MOL XIX-F-6-a. 105. d.

¹¹¹ HL MN 1956/T 137. d. „Adatlapok gyűjtője. 1956. évi” c. csomó, elszórta. Létezett egy másik, az üzemi megbízottak részére rendkívüli események jelentésére készült speciális kódtáblázat is. Ennek lényege abban állt, hogy szükség esetén a távbeszélőn leadott információk tartalma ne váljon beazonosíthatóvá illetéktelenek számára, ami miatt a fontosabb kifejezéseket és szavakat egy háromtagú számmal illették. Ebben a Tömegcikk Műveket a „413”-as kód takarta. HL MN 1952/T 51. d. 8. cs. 54–57. f.

¹¹² HL MN 1956/T 137. d. elszórta.

¹¹³ 1952-ben Kulics János volt a KÜM helyi megbízottja, aki az év novemberében „bevonult”, és munkáját a HM senkinek nem adta át, így a gyár képviselője látta el feladatát egy ideig. MOL XIX-F-6-a. 204. d. 00131.

¹¹⁴ Vele korábban, 1951-ben, mint főhadnagy találkozhatunk, akit Farkas Mihály honvédelmi miniszter jelölt ki a Szovjetunióból érkező hadianyag átvételére és „a kapcsolódó feladatok végrehajtására”. HL MN 1950/T 35. d. 3. cs. 3. 7–8. f.

¹¹⁵ A szervezet az 1950-es évek végén, az ún. egységes gyalogsági lőszer gyártásának elindítása-kor bizonyára ismételten működött, csak más személyekkel, mert a gyár bezárása után a Tömegcikk Műveknél dolgozó katonai megbízott a Mátravidéki Fémműveknél dolgozott tovább. *Sulyok Zoltán*: A Mátravidéki Fémművek hadiipar kialakulásának, tevékenységének történeti feldolgozása. 1984. Kézirat. HL Különgyűjtemény, IV/B-52. 22. o.

¹¹⁶ Ha a töltény, vagy annak részei méretükben változnak, akkor a módosítást csak a Haditechnikai Intézet (HTI) hagyhatja jóvá. HL MN 1956/T 137. d. „Pauszmások” 72. f.

¹¹⁷ A katonai kirendeltnek minden negyedév első felében két eltérő sorozatból kiemelt, összesen négyládányi lőszert fel kell küldenie a HTI-nek kötelező bevizsgálásra. Uo. 47. f.

Az ellenőrzések alapegységét a „sorozat” jelentette, ami pisztolytöltények esetében az 500 000, míg puskatöltényeknél legfeljebb 550 000 darab lehetett.¹¹⁸ A sorozatok a MEO átvételt követően a szükséges dokumentációk átadásával kerültek az üzemi megbízotthoz, aki különböző helyekről véletlenszerű kiemelést hajtott végre, amelyekkel a számára előírt vizsgálatokat (idomszeres, rázó, lőpróba stb.) elvégezte.¹¹⁹

A KÜM feladata nem csak a kész, már összeszerelt termék átvétele volt, hanem ezzel párhuzamosan műveletközi „periodikus ellenőrzést” is végeznie kellett az egyes elemek összeszerelését megelőzően, a MEO-t követően.¹²⁰ A megbízott a részére vásárlásra felajánlott termékeket visszautalhatta javításra vagy átválogatásra is, a hiba természetétől függően, ám ezt követően az újra visszaszolgáltatót állagot, mint új sorozatot kellett kezelnie, és a szükséges vizsgálatokat ismét el kellett végeznie.¹²¹ Az Andezit Művekhez beosztott katonai megbízott munkája a gyár indulását követő években azonban korántsem lehetett egyszerű, mivel az üzem tervezett „felfuttatása” nehezebben ment, mint azt előzőleg tervezték.

„Ön magatartásával és munkájával a szocialista munkaerőcsőt megsértette”

A vállalat 1952-ben, a termelés elindulásakor lőszergyártással foglalkozó társai közül az állóeszközök érték tekintve a legmagasabb (205 millió Ft), gépparkja terén pedig a Mátravidéki Fémművekkel és a Veszprémi Fémfeldolgozóval szinte azonos értékkel bírt.¹²² Ebben az évben érte el történelmi csúcspontját az alkalmazottak száma is, az év utolsó negyedében a Tömegcikk Művek 2455 főt foglalkoztatott, amiben csak hajszálnyival maradt el a Fémfeldolgozó (2656) állományától. Nem minden területen rendelkezett azonban hasonlóan jó mutatókkal. A gépkapacitás kihasználtságát tekintve a 100Ft-ra jutó termelési érték az év elején alig harmada, míg az utolsó negyedévben is kevesebb, mint a fele volt annak, amit veszprémi társa teljesített.¹²³ A HM igényeinek kielégítése viszont ekkor már az eredeti tervekhez képest jelentős csúszásban volt. A termelés mielőbbi felfuttatása egyre sürgetőbbé vált, még akkor is, ha a hadsereg már 1951-ben sem tudta a számára legyártott árukat hol raktározni.¹²⁴ Az iparág összességében nézve is meglehetősen gyengén teljesített 1951-ben. A siroki Tubus- és Kupakgyár építkezése csúszásban volt, a

¹¹⁸ További követelmény volt, hogy ezek maximálisan 2 különböző sorozatú lőporral voltak szerelhetőek, ha arról a KÜM-öt is tájékoztatták.

¹¹⁹ Két különböző sorozatú lőporral szerelt lőszert külön sorozatként vizsgálták meg. Uo. 57. f.

¹²⁰ Uo. 61. f.

¹²¹ Uo. 56. f.

¹²² Vele szemben ez az érték a Veszprémi Fémfeldolgozónál 72,14, míg a Mátravidéki Fémműveknél 189,6 millió Ft-ot tett ki. MOL XIX-F-4-e. 3. d. „Fémfeldolgozó V.” I/7é.; III/1.; 4. d. Mátravidéki Fémművek, I/1.; 6. d. Tömegcikk Művek. I/7é.; III/1.

¹²³ A Tömegcikk Műveknél az év első felében ez az érték 24, a III. negyedévben 44, a IV-ben pedig 32 Ft volt. MOL XIX-F-4-e. 6. d. I/1.; XIX-F-4-e. 1. d. „VII. Iparág III. n. évi mérleg” 7. o. A Fémfeldolgozónál viszont az egész évben valamivel 70 Ft fölötti összeggel találkozhatunk. MOL XIX-F-4-e. 3. d. „Fémfeldolgozó V.” I/1., XIX-F-4-e. 1. d. „VII. Iparág 1952. II. n. évi mérleg” 9. o.

¹²⁴ 1951 februárjában arról olvashatunk, hogy már országosan csaknem 80 vagonnyi lőszert tároltak a szabad ég alatt, ami miatt két újabb, 12 000 m²-es lőszerraktár építését vették tervbe. Ez már csak azért is sürgős volt, mert a szovjet hadsereg időközben igényt tartott a nógrádi raktár átadására, amivel újabb 40 vagonnyi áru került volna a szabad ég alá. Az év nyarán a devecseri telephely jelentéséből azt is megtudhatjuk, hogy az Andezit, a Fémfeldolgozó és a Bányagyutacs áru számára már nem tudtak helyet

Veszprémi Fémművegy Rt. még nem kapta meg új gépeit, Jobbágyiban pedig az év elején nem tudták elindítani a pisztolytöltény gyártását a külföldön vásárolt gépek késedelmes beérkezése miatt.¹²⁵ Az, hogy a viszonylag nagy értékű géppark és felduzzasztott alkalmazotti állomány ellenére is meglehetősen alacsony termelési mutatókkal találkozhatunk 1952-ben, számtalan okra vezethető vissza. Az alábbiakban az üzem fennállásának korai éveiben fellépő nehézségeket kívánom ismertetni.

Még tartott a vállalat építkezése és a géppark felszerelése, amikor 1950 márciusában igazgatóvá nevezték ki Bíró Lászlót, aki tisztségét a következő év azonos időszakáig viselte, mikor is fegyelmi úton elbocsátotta Zsofinyecz Mihály kohó- és gépipari miniszter. A döntés indoklásából fontos bepillantást nyerhetünk az Andezit Művek korabeli viszonyaira vonatkozólag. A Bíró számára felrótt mulasztások közül első helyen azt emelték ki, hogy az objektum néhány félig kész részét 1950 decemberében befalaztatta, hogy a létesítményt felülvizsgáló kormányküldötteket megtévesse. Hasonlóan nagy súllyal esett latba a termelési mutatók állítólagos meghamisítása is. A gyár ugyanis a minisztérium szerint hamis, a valóságnak nem megfelelő adatokat szolgáltatott a tervezési munkájával kapcsolatban – bár ekkor még minden bizonnyal nem konkrét termelésről, hanem csak annak előkészületeiről beszélhetünk.¹²⁶ Az 1951. januári tervteljesítéssel kapcsolatban először 80%-ot közöltek, ezt szóban később 50%-ra módosították, majd végül az újból elküldött írásbeli beszámolóban már csak 11,3%-ot jelentettek, ám a valóság még ennél is rosszabb, 10% alatti érték volt. Mindezek miatt került sor Zsofinyecz döntésére, amit ő 1951. március 13-án kelt levelében a következőképp összegzett: „Ezek alapján kétségtelen, hogy Ön magatartásával és munkájával a szocialista munkaerőkölcsöt megsértette.”¹²⁷

De vajon csak az igazgató volt a hibás az üzem kezdeti rossz mutatóiért? Az ellene felhozott vádak elsősorban arról árulkodnak, hogy sem a tervezett építkezés, sem az előírt tervszámok nem teljesültek az elvárásoknak megfelelően, és itt csupán ennek eltitkolására irányuló tetteit kérték számon, azon okokat viszont, amelyek ezt előidézhették, ekkor még nem vizsgálták. Talán ez a gyakorlat is hozzájárult azokhoz a következményekhez, amelyek már nem álltak meg a miniszter asztalánál, hanem egészen az MDP Központi Vezetősége (KV), a HM és a Magyarországon ideiglenesen szolgálatot teljesítő szovjet tanácsadók elé is eljutottak. Az általuk lefolytatott vizsgálatok és más korabeli források szerint ugyanis a hibák okait ennél sokkalta szélesebb körben kell keresnünk.

A vállalat a termelést 1951 elején pisztolytöltény gyártásával kezdte, ami korántsem zajlott problémamentesen. 1952 augusztusában arról értesülhetünk, hogy bár „a tavaly beindult Tömegcikk Művek pisztolylőszer üzeme rendesen dolgozik”, ennek ellenére a Mátravidéki Fémművekkel együtt az évi előírt mennyiséget már csak 30-40 millió darab

biztosítani. Nem volt jobb a helyzet az egyes alakulatok esetén sem, a nagyoroszi helyőrség pl. fából készült, deszkával és kátránypapírral fedett, oldalfalain faágakkal kitömött lőszerraktárral rendelkezett ekkoriban. HL MN 1951/T 280. d. 116–117., 623. f.

¹²⁵ A fenti problémák következményeképp a lőszergyártó iparág az első negyedéves tervét csak 30%-ban teljesítette 1951-ben. MOL XIX-F-6-a. 105. d. 7475.

¹²⁶ A harmadik vád az inkább elvi jellegű kérdés volt, miszerint, amíg a gyár szakmunkásainak elhelyezése megoldatlan (sokan közülük ugyanis nem helybéliek, hanem Budapestről érkeztek), addig az igazgató 5 szobás lakást foglaltatott le magának, azokból két helyiséget pedig az üzem bútoraival rendezett be. MOL XIX-F-6-a. 204. d. 202/57.

¹²⁷ Uo.

lemaradással tudják a legjobb esetben teljesíteni.¹²⁸ Gondok akadtak minőségi téren is, az év első felében a gyár 23,18 millió pisztolytöltényt tárolt raktáraiban, amit a KÜM nem vett át, egy részüket átválogatásra, illetve javításra küldte vissza. Egy 1952 végén a HM részére készült jelentés mindezekért elsősorban a hőkezelést tette felelőssé, mint olvasható „a hüvelyek vagy kemények, ezért repednek, vagy beragadnak”.¹²⁹ Jobbágyihoz hasonlóan egyébként akadozott a termelés ekkoriban Veszprémben is, ami miatt „mindkét vállalatot már többször felszólították, hogy a lőszert hozzák átvehető állapotba, de eredmény nélkül”.¹³⁰

A kialakult helyzetet csak tovább nehezítette az új gyártmány, a puskatöltény beindítása. A gyár profiljának oroszlánrészét alkotó árucikk elindításával kapcsolatosan 1951 októberében bekövetkező, robbanással járó baleset már baljós jeleket vetített előre.¹³¹ Épp ebben a hónapban kellett volna elkezdődnie ugyanis az új termék előállításának is. Első lépésben 1 milliós tételben az ún. „0” kísérleti széria elkészítését írták elő, ám a lőtéri teszteken kipróbált 3400 darabból 622 selejtesnek bizonyult. Mint Gróf Károly igazgató írta: „Eredmény rossz, nem kielégítő, a kísérletezés folyik tovább. A vélemény az, hogy a lágyítás rossz. Minden operáció után kell válogatni, mert az esetleges »kopszrepedés«¹³² bent maradása okozhatja a selejtet.” Ennek érdekében a vállalat főtechnológusa még aznap Veszprémben indult a gyártást tanulmányozni.¹³³ Nem tudni, milyen tanulságokkal zárult a tanulmányút; nem biztos, hogy sokat lendített a termelés beindításán, mivel a Veszprémi Fémfeldolgozó is számtalan problémával küzdött ekkortájt, és az Andezit gondjait sem sikerült rövid időn belül orvosolni.

1952 elején leváltották Gróf Károly igazgatót és több felső vezetőt is.¹³⁴ A remélt javulás még váratott magára. Bár májusra a termék löpróbája sikeresnek bizonyult, a következő hónapban a legyártott anyagból ennek ellenére a KÜM ismételten nem vett át semmit. Pontosan nem tudni, hol volt a hiba, de a MEO és a katonai megbízott által alkalmazott vizsgálati rendszer minden bizonnyal jelentősen eltérhetett egymástól, mivel „a vállalatok (Tömegcikk és Fémfeldolgozó) legyártották a szükséges mennyiséget, csak a KÜM visszautasította, átválogatásra, selejtezte”.¹³⁵ Egy, az év végén íródott elemzés a következőképpen jellemzi a kialakult helyzetet: „a kísérleti pu. [puska] lőszergyártás 52 júliusáig

¹²⁸ MOL XIX-F-6-cc. 4. d. 9. cs. MH. 3032.

¹²⁹ HL MN 1952/T51. d. 1. cs. 153–154. f.

¹³⁰ MOL XIX-F-6-cc. 4. d. 9. cs. MH 2701.

¹³¹ 1951 októberében propán-bután gáz robbant fel a cég ideiglenes nyaklágyító műhelyében. XIX-F-6-cc. 8. d. 466.

¹³² A hüvelyekhez szállított félkész termék korabeli elnevezése.

¹³³ XIX-F-6-cc. 8. d. 583. Az 1 millió darabos kísérleti szériából ugyanezen napon kelt másik jelentésében részletesebben is kifejti a gyártás során jelentkező technológiai akadályokat. Mint írja, „a lágyítást eddig edző kemencében egy tartályban végezték, a hőfok nem volt ellenőrizhető. Ez sok mindent idézett elő, repedéseket, fenékkiszakadást, mert kemény volt (edző kemencék rosszak). A [kísérleti – V. D.] 1 millió darabnak első húzása után az 50%-át Veszprémben és a Rézhengerben [Rézhengerművek – V. D.] lágyítottuk, a másodikból 25% van legyártva, a második húzás után is oda küldtük lágyításra. A technikusunk a svájci forgódobos lágyító gépet el tudta indítani, eredményt hamarosan látjuk”. MOL XIX-F-6-cc. 8. d. 00617.

¹³⁴ MOL XIX-F-6-cc. 8. d. „Feljegyzés Zsöfönyecz miniszter elvtárs részére”. 1952. május 13. A dokumentum alapján nem csak a Tömegcikk Műveknél jelentkeztek problémák, mivel több más vállalatnál is hasonló személycserére került sor.

¹³⁵ HL MN 1952/T51. d. 1. cs. 153–154. f.

selejttermelésben nyilvánult meg”, aminek fő okaként a gyártási tapasztalatlanságot tüntették fel. A nyár végére azonban már kezdtek javulni a termelési mutatók, augusztusban átlagosan napi 100 000, októberben napi 160 000 darabot gyártottak a termékből, ám ez még mindig csak a kapacitás 1/3-át tette ki.¹³⁶

A korabeli viszonyokra nézve értékes információval szolgálhat számunkra egy 1952 augusztusában végrehajtott helyszíni ellenőrzés, aminek folyamán a puska- és a pisztolylőszer-üzemek irányítójának, bizonyos „Gál elvtársnak” a munkáját vetették vizsgálat alá. Az ellenőrzést végrehajtó Középgépipari Minisztérium (KÖM) Központi Termelési Osztály vezetője, Boross István által írott jelentésből arról értesülhetünk: „noha már egy hete irányítja (Gál) a pu. (puska) üzemet, annak e havi gyártási programját nem kapta meg a vállalat vezetőségétől, és azt nem is ismeri.”¹³⁷

A gyártmány lassú beindulása mögött rejlő okokat a különféle szervek más-más helyen keresték. A KÖM illetékesei szerint a lemaradás „legfőbb oka az volt, hogy a vezető káderek a tömegektől elszakadtak, és így tápot nyújtottak az ellenség munkájára. Az igazgató viszonya is a lehető legrosszabb volt a vállalat dolgozóival szemben”. Júliusban, a minisztérium kollégiumában is bírálták¹³⁸ a vezetést, ám azt követően sem műszaki téren keresték a hibák okait, mivel „kizárólag az üzem szervezetlenségének és a tömegektől való elszakadásnak az oka, hogy a gyártmány nem tudott beindulni. A kollégiumi bírálat és az ellenséges elemek eltávolítása után a vállalat termelése rohamosan kezdett emelkedni úgy, hogy ma már napi előirányzatát a vállalat teljesíti”¹³⁹.

Annak ellenére, hogy az év közepén az új termék gyártása is sikeresen elkezdődött, még nem vonultak el a viharfelhők a gyár fölül. A III. negyedévben a Tömegcikk még mindig nem tudta hozni az előírt tervszámokat, és rendkívül magas, 30–40%-os selejtaránnyal termelt. A gondokat az esztendő végére sem sikerült orvosolni, az utolsó negyedévben csak 77,5%-os tervteljesítést értek el, amivel kapcsolatban a minisztériumban megjegyezték, hogy az a vállalat vezetése „erélytelenségének és a problémák megoldása terén mutatkozó sokszor tudatos passzivitásának eredménye. Bár a termelékenység az előző n.[egyed] évhez viszonyítva 22%-kal emelkedett, de még mindig 25%-kal alatta marad a Fémfeldolgozó termelékenységének, annak ellenére, hogy gépparkjuk sokkal korszerűbb.” A Tömegcikk viszont ekkoriban már csak a kisebbik fejtörést okozta az illetékeseknek, mivel a legtöbb nehézség az év nyarán elinduló Mátravidéki Fémműveknél jelentkezett. Sirokra ugyanis kénytelenek voltak külön miniszteri biztost küldeni a termelés felügyeletére, aki állítólag mikor nem tartózkodott az üzem területén, annak mutatói rögtön romlani kezdtek.¹⁴⁰

¹³⁶ HL MN 1952/T 50. d. 72–74. f.

¹³⁷ XIX-F-6-cc. 8. d. „Feljegyzés Bíró min. helyettes elvtárs részére” 1952. augusztus 11. Az utóbbiakban említett tervteljesítéssel a későbbiekben is gondok akadtak. 1952 augusztusában feljelentést tettek Farkas Sándor, az üzem tervosztályának vezetője ellen, aki az az évi, július havi mérlegben 100,8%-os adatot közölt a tényleges 82% helyett. MOL XIX-F-6-a. 204. d. 202/148.

¹³⁸ Nem csak a minisztérium kollégiumában, hanem 1952 nyarán a vállalatnál megtartott termelési értekezleten – bár azon kevesen jelentek meg – a dolgozók jelentős része is hozzászólt Vadász Gyula igazgató beszámolójához, és „bírálatot gyakorolt a vezetés felé, rámutatva különböző hiányosságokra”. MOL XIX-F-6-cc. 4. d. 9. cs. 3694.

¹³⁹ MOL XIX-F-4-e. 1. d. „1952. II. negyedévi mérlegbeszámoló” 1–2. o.

¹⁴⁰ MOL XIX-F-4-e. 1. d. „VII. Iparág 1952. IV. n. és éves mérlegbeszámolója” 2. o. A két cégre vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „Ezen hiányosságok megszüntetésére vonatkozó intézkedése-

Az év közben halmozódó gondok fő oka viszont minden bizonnyal nem csak a rosszul kivitelezett hőkezelés, de talán nem is a különféle ellenséges elemek tevékenysége volt. Több büntetőjogi perre is sor került ugyanis 1952 során, amiből tágabb rálátást kaphatunk az ügy hátterére.

Ezek egyike a Turcsányi György, az üzem egyik dolgozója ügyében indult eljárás volt, mivel ő az általa hüvelygyártáshoz használt „fejprés alsó tuskét és horonycsapot” lekészö-rülte, és mint írták, „így azzal hüvelyt készíteni nem lehet”.¹⁴¹ A munkást azonban az eljárás során ártatlannak találták, és azt állapították meg, hogy „azért köszöriülte le a tuskét, mert dolgozni akart vele és nem szabotálni”. Az eset következményei azonban gyorsan túlnőttek Turcsányin, a hullámok pedig hamarosan a vezetőség feje fölött is összecsaptak, és többek között Vadász Gyula igazgató elbocsátásához vezettek. A széles körben lefolytatott nyomozás ugyanis a vállalat egészére kiterjedt, aminek kapcsán sok hiányosságra derült fény. A probléma fő oka abban rejlett, hogy a gyár szerszámüzeme nem volt képes a kívánt minőségű eszközök előállítására, így azokon a dolgozók – a vezetés tudtával – gyakran végeztek módosításokat.¹⁴² Tették ezt annak ellenére, hogy az előző igazgató, Gróf Károly még egy évvel korábban kelt levele szerint a gyár a szovjet előírások alapján készített szerszámokkal (húzótüskékkel) képes ellátni az üzemet.¹⁴³ A valóság azonban e téren minden bizonnyal más képet mutathatott. 1952 februárjában Bíró Ferenc miniszter-helyettes megbízottja ugyanis közbenjárt a Lampart Művekkel kötendő üzletben, ám úgy tűnt, az nem tudta az Andezit igényeit kielégíteni, „kapacitás hiányában” ugyanis csak havi 600 tüske előnyolását tudták vállalni.¹⁴⁴

A termelékenység javítása érdekében ekkor egy másik lépésre, a Magyarországon ekkoriban jelentős létszámban tartózkodó, több hadiüzemnél tevékenykedő szovjet „tanácsadók” látogatására is sor került.¹⁴⁵ Feladatukról röviden összefoglalva annyit érdemes tudni, hogy számos gyár alapítása és a termelés beindítása felett a Szovjetunióból érkező „szakértők” bábáskodtak ekkoriban, nem utolsósorban azért, mert a gyártás is szovjet dokumentációk alapján zajlott, ami számos nehézséget eredményezett.¹⁴⁶ A Tömegcikk

ket megtettük, amit tervosztályunk ellenőriz.” A nyomtatott szöveg mellett egy kézzel írt megjegyzés is található, a következő szöveggel: „Ki mondta ezt a sületlenséget?”. MOL XIX-F-4-e. I. d. „VII. Iparág III. n. évi mérlegbeszámoló” 9. o. A vállalat által gyártott puskalőszerre még 1953 tavaszán is volt panasz, ám mint egy átfogó vizsgálatból kiderült, azért nem a termék minősége, hanem a lőpróbákhoz a pápai lőtérben használt szovjet gyártmányú golyószórók voltak a hibásak. HL MN 1953/T 189. d. I. cs. 192–193. f.

¹⁴¹ A hüvelykészítés technológiai eljárása az ún. „húzás”, amelynek egyik fő kelléke a művelet során felhasznált, „tüske”-ként hívott eszköz.

¹⁴² XIX-F-6-a. 204. d. 202/144., 4902.

¹⁴³ XIX-F-6-cc. 8. d. 00617.

¹⁴⁴ MOL XIX-F-6-cc. 4. d. 9. cs. MH 1867. A selejtszámmal és a szerszámüzemi gondokkal kapcsolatban érdekes információt szolgáltat a MN Anyagtervezési és Ellátó Csoportfőnökségének egyik 1952-es feljegyzése. Ebből arról értesülhetünk, hogy az iparági keretszám szűk volta miatt nem volt mód a termelő üzemek szerszámüzemeinek fejlesztésére, ami miatt „a hadiipar területén a szerszám és készülékek gyártásában mutatkozó szűk keresztmetszetet az év folyamán [...] felszámolni nem tudjuk”. HL MN 1952/T 52. d. 5. cs. 228. f.

¹⁴⁵ A gyártás hatékonyabbá tételének érdekében több kisebb újítást is bevezettek. 1953 közepén azt tudhatjuk meg, hogy a Tömegcikknél és más cégeknél is az év végéig „diszpécser-szerelést” alakítanak ki a Posta Átvitel Technikai vállalat kivitelezésében. MOL XIX-F-6-cc. 8. d. 1953. július 22.

¹⁴⁶ Lásd: *Germuska* 2008a.

Műveknél – társaival ellentétben – nem találkozhatunk állandó kihelyezett felügyelővel, ám 1952-ben, a tervteljesítések elmaradásával időszerűvé vált a szovjet szakértők helyszíni kiszállása.¹⁴⁷ Erre az év őszén került sor, amiről részletes jelentés készült a hadiipari vállalatokat a Középgépipari Minisztérium által felügyelő Bíró Ferenc miniszterhelyettes részére. A dokumentum a minisztérium képviselői, valamint a szovjet tanácsadók véleményét foglalja össze a létesítmény megtekintésével kapcsolatban. A beszámoló igyekezett elhárítani a felelősséget a felügyelő szervről, és azt hangsúlyozta, hogy a gyár „lassú fejlődése” elsősorban annak az eredménye, hogy a kiadott utasításokat nem követik pontosan a gyakorlatban. A tanulmány a minőségellenőrzés hiányosságait emelte ki hangsúlyosan, illetve annak szervezeti felépítésében kereste a nehézségek okait. A vállalat vezetői „általósan a MEO főnököt [...] jelentéktelen figuraként kezelik, a tekintélyét nem próbálják megerősíteni, és a szükséges támogatást nem adják meg neki”.¹⁴⁸ E mellett erről a területről hiányoztak a képzett szakemberek is, mivel „olyan helyeken, ahol rendkívül fontos lenne a MEO ellenőrzés a gyártmány későbbi zavartalansága miatt, egyáltalán nincs mérés, csak szemrevételezés”.¹⁴⁹ A jelentésben ezek mellett kitérnek a munkafegyelem hiányára, valamint a dolgozók gyakori cserélgetésére is.

A tanulmány második részében a szovjet tanácsadók véleménye olvasható, akik egyébként „a berendezést igen szépnek és jónak találták”. A magyar fél mellett ők is számtalan kisebb javaslatot tettek, elsősorban a selejtnek a többi gyártmánytól történő jól elhatárolható elkülönítésére, valamint az üzemben felhalmozott selejtes és félkész termékek mennyiségének csökkentésére.¹⁵⁰ A szovjet elvtársak ezek mellett felhívták a figyelmet arra is, hogy a géppark „nem áll a műveleti sorrendnek megfelelően”, valamint kifogásolták a műszaki értelmiség (mérnökök és technológusok) alacsony számát is.

Körülbelül ez idő tájt készült egy összefoglaló jelentés is a HM részére „Az Észak-magyarországi hadiipari vállalatok rövid jellemzése” címmel, ahol a korábbi felvetésekhez hasonló megállapításokkal találkozhatunk. A beszámoló elsősorban szintén a MEO, valamint a TMK karbantartás hiányait emelte ki, ami a névtelen szerző szerint állítólag onnan ered, hogy a vállalatnál „nem gondoskodtak megfelelő új szakkaderek neveléséről”. A szovjet tanácsadókhoz hasonlóan itt is kifogásolták a gyártás során felgyülemlett nagy mennyiségű félkész anyagot, ami zavarja az irányítást és az ellenőrzést is. Talán ennek vagy a géppark már említett rossz elhelyezésének lehetett a következménye az, hogy a termelés során meglehetősen hosszú volt az átfutási idő.

¹⁴⁷ A látogatást minden bizonnyal a gyártási nehézségek indokolták, mert 2 hónappal később, 1952 decemberében Farkas Mihály vezetésével a tanácsadók 11 északkelet-magyarországi hadiüzemet is felkeresetek. *Germuska* 2008a. 1476. o.

¹⁴⁸ MOL XIX-F-6-d. 104. d. „Tömegcikk Műveknél a Szovjet Tanácsadó elvt.-akkal végzett kiszállás” 1952. szeptember 12.

¹⁴⁹ Ennek egyik oka az volt, hogy a minőségellenőrök közül gyakorlott embereket helyeztek gépek mellé, akik helyét állítólag tapasztalatlanokkal töltötték be. A szervezet hiányosságait mutatja az a tény is, hogy az üzemben sok szerszámot hitelesítő bélyegző nélkül találtak. Uo.

¹⁵⁰ A hadiipari vállalatokról készült 1953-ban egy, az adott objektumok őrzését ellátó ÁVH által írott jelentés is, ami főleg a munkavédelmi hiányosságok javítását, illetve az „ellenséges elemek kiszűrését” tárgyalta. A beszámoló a Tömegcikk Művek esetében elsősorban a tűzvédelem terén mutatkozó problémákra hívta fel a figyelmet. A dokumentumban említésre kerül a belső üzemi folyosókon tapasztalható nagyfokú anyagfelhalmozás is, ami a közlekedést rendkívül megnehezítette. MOL XIX-F-6-cc. 5. d. 11. cs. 00185/3/1953. 7–9. o.

A tanulmányban foglalkoztak az emberi erőforrás kérdésével is, ám az itt tett megállapításoknak csak egy részét fogadhatjuk el. Elsősorban a jelentős szakmunkáshiányra hívták fel a figyelmet, ami legfőképpen a gépbeállítók terén érezte hatását. Korántsem meglepő, hogy nem feledkeztek el az ilyenkor szokásosnak mondható politikai elemzésről sem. Ideológiai téren nehezményezték ugyanis, hogy „a befurakodott ellenség igyekszik kihasználni a környező lakosság erősen klerikális beállítottságát”. A hiányosságok bemutatásán túl azok megoldásának érdekében javaslatot is készítettek, ahol elsősorban a különféle irányítási részlegek (terv- munkaügyi és termelési osztály) megerősítése, a MEO megszervezése és (a szovjet) technológiától való indokolatlan eltérések megszüntetése szerepelt.¹⁵¹

1952 őszén az üzem ügye eljutott az MDP KV Titkársága elé is, ott azonban a termelési tervek terén tapasztalható elmaradások okait nem műszaki vagy gazdasági, hanem elsősorban politikai tényezőkben próbálták megtalálni. A testület javaslata pedig elsősorban a helyi párt-és tömegszervezet munkájának javítását célozta meg. A sablonos tartalom ellenére azonban néhol használható információk is találhatóak a dokumentumban. A jelentésből kiderül, hogy a gyár jelentős szakmunkáshiánnyal küzdött, az akkor 1541 főt számláló fizikai tevékenységet végző alkalmazott közül csak 347 rendelkezett szakvégzettséggel. Ennek egyik oka talán ez lehetett, hogy a Budapestről érkező dolgozók egy része – állítólag a kulturális élet alacsony színvonala miatt – „menekül az üzemből”. Példaként hozták fel, hogy a puskalőszer részleg irányítására Csepelről lehívott új üzemvezető 2 nap után beadta a felmondását. E mellett azt is megtudhatjuk, hogy ellentét alakult ki a fővárosból érkező munkások és a helyiek között is, az előbbieket ugyanis állítólag lenézték a vidéki munkatársaikat, mint írják, „nem segítik, indiánoknak nevezik őket”.¹⁵² A vállalat vezetősége terén is gyors rotációról értesülhetünk, a gyár élén két év leforgása alatt állítólag 8 igazgató váltotta egymást.¹⁵³

Nem sokkal azt követően, hogy a Tömegcikk Művek problémái meglehetősen széles visszhangot kaptak több fórumon is, egy újabb, nagy port kavaró ügy pattant ki. Az üzem 1952. november 27 – december 3. között 682 000¹⁵⁴ darab selejtes puskatöltényt gyártott, amit a helyi katonai megbízott nem vett át. Az események története a számos fennmaradt tanúvallomás alapján jól rekonstruálható. Röviden mindebből csak annyit érdemes összefoglalni, hogy a lőszer töltése közben új sorozatú lőport kezdtek el használni, anélkül, hogy azt előzetesen bevizsgálták volna. Bár a minisztérium több személy (a MEO-iroda és a töltőüzem vezetőjének) felelősségét is megállapította, a később bírósági szakaszba lépő ügynél az ügyesség szerint már nem volt egyértelműen beazonosítható a mulasztást elkövetők kiléte.¹⁵⁵

¹⁵¹ HL MN 1952/T 50. d. 72–74. f. A jelentés végén a minisztérium egyik főelőadójának a vállalathoz történő leküldését szorgalmazták, valamint a gépbeállítóknak és szerszámkészítőknak tanfolyamon való részvételt javasolták, és sürgették a gyártási félkésztermékek normalizálását, az elfekvő, vitás, selejtes készletek felszámolását.

¹⁵² MOL KS 276. f. 54. cs. 211. ó. e. 11–13. f.

¹⁵³ Ezzel szemben csak a már említett Bíró Ferenc, Gróf Károly, Vadász Gyula, majd Bensa István neve ismert a források alapján.

¹⁵⁴ A vizsgálat elején még 1 millió darabot említettek.

¹⁵⁵ MOL XIX-F-6-a. 204. d. 882–883. o.

Arra nézve, hogy a számtalan megfogalmazott javaslat és észrevétel közül mit valósítottak meg a gyakorlatban is, csak kevés információval rendelkezünk, egyedül a minőségellenőrzés megerősítésére tett lépés tűnik biztosnak. Bíró Ferenc miniszterhelyettes ugyanis 1953. február végén kelt utasításában a „szovjet tanácsadó elvtársakkal folytatott megbeszélés alapján” elrendelte, hogy a gyalogsági lőszergyártó vállalatoknál a MEO létszámát felül kell vizsgálni, valamint „úgy kell a gyalogsági lőszereket ellenőrizni, hogy a KÜM-nek már ne kelljen a végátvételt megismételnie”.¹⁵⁶

Az 1952-ben jelentkező problémák kapcsán lefolytatott ellenőrzések során megfogalmazott javaslatok teljességükben soha nem kerültek megvalósításra. Bár 1953-ból nincs arra vonatkozó információnk, hogy a korábbihoz hasonló jelentőségű gondok jelentkeztek volna a vállalatnál, e tény mögött már nagyrészt a megváltozott gazdasági környezetet és a drasztikusan csökkenő hadiipari rendelésállományt kell keresnünk. A fejlődő üzemnek ugyanis épphogy csak elkezdtek volna javulni a termelési mutatói, máris jelentős visszamondásokkal és igénycsökkentéssel kellett szembenéznie.

„Üzemképtelen traktorok üzembe helyezését, kijavítását vállaltuk”

1953-ban Nagy Imre hatalomra kerülésével új gazdasági kormányprogram vette kezdetét, ami a fogyasztási cikkek gyártásának növelésével párhuzamosan a hadiipari termelés csökkentését írta elő. Ebből kifolyólag év közben az előzetesen kiadott tervszámok jelentős módosuláson mentek keresztül, amivel párhuzamosan a kieső termelés zömét közszükségleti termékek gyártásával próbálták meg ellensúlyozni.¹⁵⁷

A HM 1953-ra vonatkozó irányszámai eredetileg 150 millió db pisztoly- és 260 millió db puskatöltényről szóltak, amit már 1952 novemberében jelentősen lecsökkentettek 80, illetve 60 millió darabra, kényszerhelyzet elé állítva így a termelő vállalatokat.¹⁵⁸ Ezt a mennyiséget ugyanis, ami a legjobb esetben is talán egy gyár számára tudott volna a kiépített kapacitásnak megfelelő munkát adni, három üzem között osztották szét. Ennek következményeként nem volt nehéz az előírtnál sokkalta gyorsabban teljesíteni a kiszabott keretet. Jobbágyiban már az év októberére legyártották a kért tételt, ami miatt az esztendő utolsó két hónapjára e téren semmilyen munkájuk sem maradt. A foglalkoztatás fenntartása érdekében azonban pótlólagosan további 3,1 millió darabos rendelést sikerült a gyár vezetőségének elérnie a minisztériumnál.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Ezen kívül az utasítás azt is kimondta, hogy a minőségellenőrök aránya az összes produktív dolgozóhoz viszonyítva 12–14% körüli legyen, amiből 4–9%-nak a vég, 9–10%-nak pedig műveletközi ellenőrzéseknél kell tevékenykednie. XIX-F-6-cc. 8. d. „Miniszteri utasítás” 1953. február 27.

¹⁵⁷ Lásd: *Germuska Pál*: Szovjet tanácsadók magyar hadiipari vállalatoknál az 1950-es években. *Századok*, 142. (2008) 6. sz. 1464–1481. o.

¹⁵⁸ HL MN 1952/T 51. d. 2. cs. 5. f., 3.cs. 76. f.

¹⁵⁹ MOL XIX-F-6-cc. 5. d. 10. cs. 002015. A vállalat mérlegbeszámolója szerint az az évi tervet illetően is többször történt módosítás, az éves megrendelés először 20 millió db puskatöltényről szólt, amit lecsökkentettek 16,9 millióra, majd felemeltek 18,7 millió darabra. MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1953. éves és IV. negyedévi mérlegbeszámoló” 1. o. Míg az év első negyedében puskalőszerből 33,5, pisztolyból pedig 27 millió darab készült országos szinten, addig az utolsó negyedben már csak 6,5, illetve 15,8 millió darabot állítottak elő. A KGM/B-n belül nem mellesleg 1953. július 1-jén az összes termelési érték 91,5%-át tették ki a hadiipari termékek, 1954-re ezt az arányt viszont már 68,5%-ra tervezték lecsökkenteni. MOL XIX-F-6-a. 117. d. 00274/1/83. 10.; MH 3401.

A megváltozott keretszámok több téren is éreztették hatásukat: nem csak a magasra duzzasztott állománynak volt nehéz munkát adni, hanem a darabszám csökkenésével párhuzamosan növekedtek az előállítási költségek is.¹⁶⁰ Mint azt az éves mérlegbeszámolóban olvashatjuk: „szembetűnik az, hogy minél kevesebb az előállított mennyiség, annál magasabb az önköltség,¹⁶¹ [...] különösen vonatkozik e törvény ránk, mivel a klímaberendezés üzemeltetése, a villamosáram fogyasztása 1 milliós termelés esetén is majdnem annyi, mintha 10 milliót termelünk valamilyen termékből.”¹⁶²

1953 során rövid ideig úgy tűnt, hogy a lőszergyártás terén, a csökkenő megrendelések ellenére, új távlatok nyílhatnak. Ekkoriban kezdtek el országos szinten kísérletezni egy új gyártmánnyal: a vashüvelyes lőszerral. Bár a technológia egyértelműen ellentmondott a korábban oly szigorúan értelmezett szovjet dokumentációkban lefektetett követelményeknek, az alapanyaghiány, valamint az a tény, hogy több szocialista országban, elsősorban Csehszlovákiában is történtek hasonló próbálkozások, a minisztériumot arra készítette, hogy már 1952-ben felvesse ennek tervét, és kapcsolatba lépjen Prágával.¹⁶³ A vashüvelyre való áttérés azonban eleinte meglehetősen problémásnak bizonyult. A Tömegcikk Művek 1953 végén folytatott kísérletei ugyanis nem hozták meg a várt eredményt,¹⁶⁴ ami talán még szerencsésnek is mondható. A szintén ezen eljárással, más üzem által készített 85 mm-es lőszerek gyakorlatban történő alkalmazását több súlyos balesetet követően ugyanis épp ekkortájt kellett felfüggeszteni.¹⁶⁵

A kiesző hadiipari megrendelések pótlására a Kohó- és Gépipari Minisztérium 1953 III. negyedétől kezdett el az alá tartozó üzemeknek polgári gyártmányokra vonatkozó megrendeléseket adni, eleinte csak nagyon kis mennyiségben. A KGM/B II. Iparigazgatósága e téren a Fordson-Cormig (Cormick), valamint a Vörös Csillag traktor pótalkatrészekre vonatkozólag kapott igénybejelentést, amit az alá tartozó vállalatok között osztott szét alacsony tételekben. Ezekből az új termékekből jutott a lőszergyártó iparágnak is, így Jobbágyi mellett nemsokára Veszprém és Sirok is szembesülhetett a profil okozta átállás nehézségeivel.¹⁶⁶ Az említett termékeken kívül a Tömegcikk Művek az év végén még motorokhoz és a földalatti vasúthoz szükséges alkatrészek előállításával is foglalkozott, valamint különféle szolgáltatásokat is végeztek, mint írták „üzemképtelen traktorok üzembe helyezését, kijavítását vállaltuk”.¹⁶⁷ Bár a közszükségleti termékek ekkor

¹⁶⁰ Míg 1953 első negyedében 17 millió pisztolytöltényt állítottak elő 0,505 Ft darabonkénti önköltségi áron, addig a negyedik negyedévi 2,9 millió darabnál ez az érték már 0,83 Ft-ra emelkedett. MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1953. éves és IV. negyedévi mérlegbeszámoló” 1. o.

¹⁶¹ Uo. 7. o.

¹⁶² Uo. 7. o.

¹⁶³ XIX-F-6-cc. 5. d. 10. cs. 00763.; 6. d. 14. cs. 3875.; 1953 elején pedig Magyarországról egy 5 tagú delegáció is indult ez ügyben csehszlovákiai tanulmányútra. MOL XIX-F-9-e. 31. d. 0728. Nagyobb ürméreteket (37, 85 mm) már 1942-től gyártottak a Weiss Manfrédnál, majd 1950-től indították újra a termelésüket. MOL KS 276. f. 65. cs. 195. ó. e. 65–66., 149. f.; HL MN 1952/T 279–280., 913. d.; MOL XIX-F-6-a. 117. d. M 2398. Később, az 1954-től létrejött magyar–csehszlovák (hadiipari) műszaki együttműködési bizottság anyagait lásd: MOL XIX-F-6-dd. 58. d. 29. cs.

¹⁶⁴ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1953. éves és IV. negyedévi mérlegbeszámoló”, elszótan.

¹⁶⁵ A lőszer használata során összesen 22 fő szenvedett különféle sérülést. HL MN 1953/T 189. d. 1. cs. 73–75., 83–85., 108., 128–129., 162. f.

¹⁶⁶ HL MN 1954/T 24. d. 3. cs. 133. f.; 1954/T 25. d. 7. cs. 6–7., 16., 30. f.; MOL XIX-F-6-a. 117. d. M 7586.

¹⁶⁷ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1953. éves és IV. negyedévi mérlegbeszámoló” 2. o.

még csak elenyésző hányadát tették ki az összesített termelésnek, az arányuk idővel gyors növekedésnek indult.¹⁶⁸

A következő esztendőre vonatkozó, 1954-es tervjavaslat ugyanis jelentősen csökkentette a hadiipari késztermékek termelési értékén belüli arányát, amit félkész termékekkel és polgári gyártmányokkal kíséreltek meg ellensúlyozni. Mint az éves mérlegbeszámoló-ból megtudhatjuk, „a vállalat ugyan nem egy cikket csak a foglalkoztatottság biztosítása végett kénytelen gyártani, mert az önköltség kétszerese volt az eladási árnak”.¹⁶⁹

Ezt látszanak igazolni az üzem rekonstruált termelési mutatói is, amelyekből kitűnik, hogy az új polgári cikkek csak a tervezett termelési érték 11,2%-át tették ki, nagy előnyük volt viszont, hogy ez a részesedés a normaórák terén már 32,66%-os értékben jelentkezett. 1954-ben a kieső hadianyaggyártás ellensúlyozására így három új termékcsoport került bevezetésre: tömlőgumi szelepek, traktoralkatrészek és fűrőgépek.¹⁷⁰

Az esztendő gyártási programját egyébként nagyfokú bizonytalanság jellemezte. Hadianyag téren az eredeti tervjavaslat szerint Veszprém és Sirok részére platírozott, illetve rézhüvely gyártását tervezték, ám már nem sokkal később vissza kellett térniük éleslő-szerre. Mindez azonban rendkívül vonatottan zajlott, mert az üzemnél folyamatos volt a leépítés és a dolgozók részlegek közötti áthelyezése. Nem teljesen világos, hogy mi volt az oka annak, hogy a Veszprém részére küldött platírozott hüvely nem készült el a követelményeknek megfelelően, mivel azt a Fémfeldolgozó átvette, ám beszereléskor megállapítást nyert, hogy „a célnak nem felel meg”. Hasonló gondok jelentkeztek a HM szállításokkal kapcsolatban is. A tárca ugyanis a júniusban leadott módosított igénylésében az egész évi lőszer mennyiséget ömlesztettként nevezte meg, holott a vállalat terveiben az csak júniustól szerepelt. A valóságban azonban a táruk elfogyása miatt már májusban gyártani kezdték, így az addig elkészült mennyiséget kénytelenek voltak átcsomagolni.¹⁷¹

Nem indult zökkenőmentesen a traktor-pótalkatrészek gyártása sem, mivel az I. negyedéves tervhez szükséges nyersanyagot csak késve kapták meg. Ennek ellenére az előírt mennyiséget túlteljesítették. Az átállítás azonban nem volt problémamentes. A polgári gyártmányok egy részét ugyanis a korábban kizárólag lőszer-kellékeket gyártó szerszám-üzem kapta, s az általuk készített áruk mennyiségből sok selejtes áru érkezett vissza a megrendelőktől. Mint megemlítik, a fő gond az volt, hogy a cég szakmunkásai nagyrészt a vállalatnál betanult esztergályosok voltak, akiknek az átálláskor időre volt szükségük a munka elvárt szintű elsajátításához.¹⁷²

Az év utolsó negyedévében két további megrendelés teljesítése okozott gondot: egyik az Elzett gyár által rendelt ún. „MUV” gyalogsági akna jellegzetes gyújtószerkezete, a másik a minisztérium által decemberre igényelt, korábban egyszer már felvetett 1 millió darab

¹⁶⁸ HL MN 1954/T24. d. 3. cs. 134. f.

¹⁶⁹ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1954. évi mérlegbeszámoló” 14. o.

¹⁷⁰ Uo. III/4. sz. melléklet; MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1954. évi vállalati részletterv” I-1-1. sz. melléklet.

¹⁷¹ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1954. évi mérlegbeszámoló” 1–2. o. Ezt csak súlyosbította az a tény, hogy az I. félévben legyártott, valamint az 1953-ról áthúzódozó lőszerkeket bitumenes csomagolásban készítették, és valamennyit át kellett csomagolni bádogdobozba.

¹⁷² Uo. I. o.

vashüvelyes lőszer legyártása volt.¹⁷³ Mindkét esetben a cikkeket rendkívül gyorsan kellett volna elkészíteni, ami miatt a kísérleti fázis gyakorlatilag egybeesett a tömeggyártással, s így nem tudtak elegendő időt fordítani a gyártmány megfelelő kifejlesztésére. Ennek következményeként az egyes hiányosságok észrevételét követően már nagyszámú selejttel kellett szembesülniük. „Természetesen, ha a kísérletet egy 0 széria gyártása követte volna, és csak úgy tértünk volna rá a tömeggyártásra, sokkal jobban és eredményesebben tudtuk volna tervünket teljesíteni” – olvasható a vállalat mérlegbeszámolójában.¹⁷⁴

A gyár az esztendő során annak érdekében, hogy pótolja a kieső hadianyaggyártást, egy újabb termékre próbált megrendelést szerezni. Májusban tárgyalásokat kezdeményeztek ugyanis az Autókereskedelmi Vállalattal 200 000 darab diesel-porlasztó elkészítésére, annak ellenére, hogy a cikk eredetileg nem szerepelt az éves tervben. A megállapodás szerint a Tömegcikk Művek a szükséges kísérletek elvégzését követően hozza meg döntését a gyártmánnyal kapcsolatban. Az Autoker küldött is nyersanyagot tesztelésre, amit laboratóriumi vizsgálat alá vetettek, ám az alkalmatlannak bizonyult, az alapanyaghiba pedig csak az R. M. Műveknél található speciális gép kölcsönkérésével vált volna megoldhatóvá.¹⁷⁵ Az ügy további fejleményeiről nincs információnk, ám mivel a porlasztó gyártása csak évekkel később indult meg, így ekkor még valószínűleg nem sikerült a technológiai gondokra megoldást találni.

„Megtérülés II.”

A korábban említett és ekkoriban mind nagyobb gondot okozó magas önköltség kezelése 1955-re létkérdéssé vált. A vállalat ugyanis addigi fennállása során szinte folyamatosan veszteséges volt, ami nagyrészt egyedi kiépítésének volt köszönhető. Bensa István igazgató 1954-ben íródott feljegyzéséből megtudhatjuk: „A jelenlegi körülmények között elhelyezett üzemben a gyártás 42,65%-kal drágább, mintha a föld felett termelnénk.”¹⁷⁶ Minden bizonnyal ez a tény tehető felelőssé azért, hogy ekkor kezdték el egy új, külső „ipari emeletes épület”¹⁷⁷ építésének előkészületeit, ami jelentősen csökkentette volna a gyár kiadásait.¹⁷⁸

A polgári vonal erősödésével párhuzamosan viszont a Tömegcikk Műveknek meg kellett őriznie eredeti funkcióját is, és készenlétben tartania speciális hadiipari gépeit arra az esetre, ha azok munkájára újra igény támadna. Az üzem további mesterséges életben

¹⁷³ A technológia még ekkorra sem lehetett teljesen kiforrott, mivel 1956 őszén a Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia közös bizottságot hozott létre ez ügyben. MOL XIX-F-6-dd. 45. d. MH. 22484.

¹⁷⁴ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1954. évi mérlegbeszámoló”, elszórta.

¹⁷⁵ HL MN 1954/T 26. d. 2. cs. 1–2. f.

¹⁷⁶ MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1955. évi beruházási terv” 1. o.

¹⁷⁷ 11 400 lm³ kapacitással.

¹⁷⁸ A korabeli mérlegbeszámoló alapján viszont nem nyomon követhető vissza egyértelműen, hogy ez a felár az egyes többletköltségek terén hogyan mutatkozott meg, mivel csak összevont, gyűjtő fogalmakban számoltak el. Az első, töredékes információnk 1959-ből származik a már csak részlegekben működő, részben föld felett is termelő üzemről, amikor a szükséges villamosenergia 67%-át tette ki a gépek működtetése, a maradékot fordították világításra és szellőztetésre. MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1959. évi éves statisztikai jelentés” 7. o.

tartása érdekében a termelés részleges felszínre telepítése mellett egy másik módszer is megjelent az évben: a HM közvetlen támogatása. Ezt, a szöveges beszámolókból csak „HM- dotációként” emlegetett tételt a korabeli mérlegekben „Megtérülés II” címszó alatt szerepeltették. A többféle szempont figyelembevételével, évenként változó nagyságban kiutalásra került összeget főleg a termelésből kivont lőszergyártó gépek karbantartására és a föld alatti helységekben polgári gyártást folytató üzemszervek fenntartására fordították.¹⁷⁹ A támogatás következményeként a következő évek során a vállalati mérlegbeszámolók már többször nyereséggel zártak, ami viszont szinte minden esetben az új rendszer életbe léptetésének köszönhető.¹⁸⁰

A folyósított keretre egyébként időközben egyre nagyobb igény mutatkozott, mivel a lőszergyártás az elkövetkező időszakban sem indult újra, a 74 millió Ft-ot kitevő vállalati gépparkból a foglalkoztatott gépek értéke pedig 1956-ban csak 3 milliót tett ki.¹⁸¹ A speciális készülékek jelentős részének ugyanis nem tudtak munkát biztosítani, mert mint azt egy Rákosi Mátyás számára készült, korábbi dokumentum is megemlíti, a gyalogsági lőszergyárak csak kis mértékben használhatóak polgári termelésre, mivel elsősorban csak a szerszámüzem és a présüzem eszközeit lehet e téren is alkalmazni.¹⁸²

E miatt kerülhetett sor ekkoriban átfogó jelleggel a HM munkákról leállított eszközök javítására és állapotfelmérésére is. Ezt minden további nélkül meg is teheték, hiszen a vállalat 1955 során már lőszert nem állított elő, csupán a már korábban elkészült, és még raktáron lévő készleteket csomagolták át a módosított elvárások szerint. A termelést ekkor már 100%-ban a polgári gyártmányok képviselték,¹⁸³ azon belül is a megrendelések zömét elsősorban vegyes keleti és nyugati típusú autókalkatrészek gyártása tette ki (pl. BMW, Opel Vauxhall, Fiat, Skoda stb.).¹⁸⁴

Az üzem ekkoriban tulajdonképpen két malomkő között őrlődött, ugyanis bár az a gazdaságos termelés elveivel ellenkezett, de mindenképpen meg kívánták tartani gyakorlott alkalmazottjaikat, amiből kifolyólag kis sorozatú, ráfizetéssel járó termékek előállítását is vállalták. Így az eddigi terméklistán olyan új cikkek bukkantak fel, amelyek talán merően szokatlanul hatnak az ország egyik legjelentősebb hadiipari vállalatának kínálatában. A korábban megkezdett fűrő, traktoralkatrész és szeleptű gyártását folytatták, de ebben

¹⁷⁹ Ez a „hadiipari készenléti költség” nem melleleg jelentősen éreztette hatását a polgári gyártmányok önköltségében is. Emiatt a kapacitások felmérését és fenntartását határozta el a Honvédelmi Tanács. MOL XIX-F-6-a. 117. d. MH. 3401. 3. o.; M 7586. Mivel korábban a veszteséges vállalatokat csak a jelentkező hiány erejéig támogatták, így 1953 végén merült fel először az ötlete a „dotációnak”. MOL XIX-F-6-a. 117. d. M. 5097. Egy 1955-ös, Farkas Mihály számára íródott jelentés egyébként az iparágra vonatkozólag általános jelleggel kifogásolta, hogy az ún. KR-kapacitás megőrzése sok helyen nem a kívánalmaknak megfelelően zajlott, aminek következményeképp csökkent a honvédelmi ipar mobilizálhatósága. MOL KS 267. f. 67. cs. 164. ó. e.76. f.

¹⁸⁰ Így pl. 1954-ben a termelési költségek a termelési értéket több mint 40%-kal múlták fölül. A mélypontot 1955 jelentette, amikor ez az arány 49,2 %-ot tett ki, ám a dotáció miatt csak 5,6%-os veszteség jelentkezett ténylegesen. MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1954. évi beszámolójelentés”; „1955. IV. negyedévi és éves mérlegbeszámoló”, elszórtan.

¹⁸¹ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1956. II. negyedévi beszámolójelentés” 10. o.

¹⁸² MOL KS 276. f. 65. cs. 195. ó. e. 146. f.

¹⁸³ 1955-ben pedig a polgári termékek aránya az iparágon belül már 65%-ot tett ki. MOL KS 267. f. 67. cs. 164. ó. e. 76. f.

¹⁸⁴ MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1955. évi terv-keretszámok”.

az évben kezdték meg a termelési érték oroszlánrészét kitevő kardánkereszt előállítását, amin kívül a kínálatban találkozhatunk még forrasztópákával, valamint fotóállvánnyal is. A felsorolt cikkek közül azonban szinte mindegyik – a forrasztópáka kivételével – ráfizetéses volt.¹⁸⁵

A polgári gyártásra történő áttérés tehát kevesebb mint két év leforgása alatt már számtalan új cikket és termévmódosítást hozott magával, ami az iparág összességére nézve is nagyrészt igaz volt ekkoriban. 1955-ben egy korabeli beszámoló mindezt így összegezte: „a közgépipar átállítása bizonyos hiányosságok mellett jól halad, annak ellenére, hogy a honvédelmi kapacitások mellett nem lett kiépítve másodprofil.”¹⁸⁶ Hasonló megállapításra lelhetünk egy Farkas Mihály részére készült jelentésben is, ahol a következőt olvashatjuk: „a honvédelmi iparcikkeknek eddig nem voltak váltóprofiljai, ezért ezek kiépítését rövid idő alatt, sokszor a megfelelő mérlegelés nélkül oldották meg.”¹⁸⁷ Ez utóbbi kijelentés kifejezetten igaz volt Jobbágyi esetén, mert míg a régebbi vállalatok korábban is végeztek valamilyen mértékű polgári termelést, addig az új gyárak kizárólagosan hadianyag gyártására lettek létrehozva, és e téren semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek. A probléma egyébként már 1951-ben felvetődött az Üzemgazdasági Tanács tárgyalásai során is, ami egyik határozatában elő is írta, hogy az új létesítmények tervezésénél már a kettős profil szerint kell eljárni.¹⁸⁸

Az autóipari megrendeléseket annak ellenére, hogy bár ideiglenesen a Tömegcikk Művek számára munkát tudtak biztosítani, továbbra is állandó bizonytalanság jellemezte. Mint az a következő, 1956. évi tervjavaslatból kiderül, a valós igények és a termelési tervek között meglehetősen nagy eltérések mutatkoztak. Az autógumi túszelep egy részét már 1955-ben is raktárra gyártották, az év eleji készlet pedig „az 1955. éves felhasználást tekintve 3-4 éves szükségletet” elégített ki. Hasonló problémák jelentkeztek két másik gyártmány, a forrasztópáka és a fúró terén is.¹⁸⁹ Ennek következményeként az utóbbi két áru gyártását be kellett szüntetniük, a túszeleptermelésre pedig új technológiát dolgoztak ki, így annak előállítását egy időre felfüggesztették.¹⁹⁰ Ekkorra már a leghangsúlyosabb termék az előző évben feltűnő kardánkereszt vált, ami 1956 második negyedévében a teljes termelési érték 88%-át tette ki.¹⁹¹

Az időközben bevezetett új technológiai eljárások és művelettervek, valamint a részleges külső gyártás hatására jelentősen javultak az üzem mutatói. 1956-ban már a termelési költségek jelentősen megközelítették a bevételeket, sőt, a HM-dotáció miatt már 30% fölötti nyereséget számolhattak el. Igaz, már nem éves szinten, csak 1956 októberéig bezárólag, amikor is a gyártás hirtelen félbeszakadt.

1956 őszének eseményeiből ugyanis nem maradtak ki a KGM vállalatai, köztük a Tömegcikk Művek sem. Az üzemben október elején a védelmi feladatokat ellátó ÁVH-

¹⁸⁵ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1955. IV. negyedévi és éves mérlegbeszámoló” 5–6. o.

¹⁸⁶ HL MN 1954/T 26. d. 9. cs. 12. f.

¹⁸⁷ MOL KS 267. f. 67. cs. 164. ő. e. 76. f. Hasonlóképpen tekintettek vissza erre az időszakra 1958-ban, az MSZMP PB ülésén is. MOL KS 288. f. 5. cs. 76. ő. e. 51. 117. f.

¹⁸⁸ MOL XIX-F-6-a. 105. d. Az Ü. T. 286/28/1951. sz.; illetve. 89/10/1951. sz. határozatai.

¹⁸⁹ MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1956. éves termelési terv” 2. o.

¹⁹⁰ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1956. II. negyedévi beszámolójelentés” 2. o.

¹⁹¹ Uo. 6. o.

ország¹⁹² mellett ipari őrség,¹⁹³ majd 24-én, harmadik fegyveres testületként, iparország alakult. Az államvédelmiek nem sokkal később, október 30-án értesülve a testület feloszlásáról, elhagyták a gondjaikra bízott telephelyet. A gyárban eközben új munkástanács és igazgatósági tanács alakult, akik október 28-ától sztrájkot hirdettek. Ezalatt Puskás Károly igazgató november 3-án Budapestre ment, hogy tárgyaljon a KGM-mel a lőszerbiztonságos elhelyezése érdekében, ám a minisztérium elutasította a kérést. A raktáron lévő készletek őrzésére a HM-től kaptak ígéretet. Másnap az aszódi páncélos alakulat 140 láda lőszerrel szállított el a helyszínről, mielőtt még a szovjet csapatok megérkeztek volna. November 5-én ugyanis a Tömegcikk Művek a bevonuló szovjet alakulatok irányítása alá került, amivel kapcsolatban fegyveres ellenállásról nincs tudomásunk.¹⁹⁴ A termelés nem sokkal később, a hónap közepére állítólag már újra beindult,¹⁹⁵ bár a következő éves mérlegbeszámolóban csak 1957. II. negyedévtől fogva jegyzi a gyár eredményeit. Az események során az üzem állományából 8 fő disszidált külföldre, akiknek a megfigyelésére a magyar állambiztonsági szervek még évekkel később is jelentős összegeket fordítottak, attól tartva, hogy esetleg kapcsolatba lépnek a külföldi titkosszolgálatokkal.¹⁹⁶

A forradalmat követően a gyártás 1957 tavaszára indult be újra, az előző évi termékekből csak a túszelep, tű- és hengergörgő, valamint kardánkereszt előállítását folytatódtott, az utóbbi csökkentett mennyiségben. Ennek kiesését új cikkekkel igyekeztek pótolni. Így jelent meg a vállalat termékei között az előző évben megfogalmazott vállalati ötéves terv irányvonalát követve, a franciakulus, eszterga forgócsúcs, szívó- és kipufogószelep, a korábban már egyszer tervbe vett porlasztó, valamint a rugó- és dugattyúcsapszeg.¹⁹⁷ Nem minden korábbi elképzelés valósult meg viszont a gyakorlatban. Az ötéves terv ugyan-

¹⁹² Mint akkoriban a fontosabb ipari üzemeknél, a Tömegcikk Művek esetén is a cég őrzését az ÁVH biztosította, egy 1953-as kimutatás szerint összesen 9 darab őrhellyel. Az ÁVH egyébként már 1951-től jelent volt az üzem területén. MOL F-6-cc. 5. d. 11. cs. 00185/3/1953. 9. o.; XIX-F-2-a. 44. d. 390. Az Üzemgazdasági Tanács 1951 elején rendelkezett a fontosabb hadiipari objektumok őrzésével kapcsolatban, ahol „sürgősségi sorrendben” több kategóriába sorolták az egyes helyeket. Ebben a felosztásban az Andezit Művek az első csoportban a 12. helyet kapta az ott lévő 28 vállalat közül. MOL XIX-F-6-a. 105. d. 78/7/1951.

¹⁹³ Gábr Mihály, a belügyminiszter első helyettesének 1956 szeptemberében kelt parancsa szerint a KGM rendészeti osztályának őrzése alá kell vonni a helyet. Open Society Archive (OSA) <http://www.osaarchivum.org/> (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. szeptember 4.) „A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterhelyettesének (sic!) 25. számú parancsa” 1956. szeptember 27. 36-315/1956. 1. sz. melléklet. Nem sokkal korábban az őrség létszámát már egyszer csökkentették. MOL XIX-F-6-dd. 45. d. M. H. 02001.; Á. Varga László – Dupák Gábor – Tyekvicska Árpád: 1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára. Salgótarján, 1996. 195–196. o.

¹⁹⁴ Uo. 196–198. o.

¹⁹⁵ 1956. október 23. és december 31. között az üzemből a felkelők kezére került összesen 112 darab különféle lőfegyver, valamint 18,82 millió darab lőszer. *Germuska Pál: A magyar hadiipar 1956-ban.* In: Szabó A. Ferenc (szerk.): Tanulmányok és emlékezoikaik az 56-os forradalomról. Budapest, 2007. 105. o.

¹⁹⁶ Kenedi: i. m. Kenedi János többi állítása azonban minden bizonnyal téves forrásból származik. Így helytelen az a kijelentése, hogy az üzem 4000 főt foglalkoztatott volna, illetve, hogy a Horthy-rendszer során épült. A konspirációs elvekre egyébként még később is nagy hangsúlyt fektettek. 1961-ben, a Tömegcikk Művek bezárását követő évben a vállalat két dolgozója ellen büntetőper indult a salgótarjáni megyei bíróságon, „gondatlanságból elkövetett emberölés” bűntette miatt. Mivel az eset még a volt üzemben belül történt, így Kolos Richárd kohó- és gépipari miniszterhelyettes mentette fel titoktartási kötelezettsége alól a vádlottakat. MOL XIX-F-6-dd. 45. d. MH 22489.

¹⁹⁷ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1957. IV. negyedévi mérlegbeszámoló” 2. o.

is 1960-ig bezárólag növekvő mennyiségben írta elő lendkerékmagnes gyártását, amire azonban sem ekkor, sem később nem került sor. Az új termékek közül talán a legkülönlegesebbnek a vállalat eredeti profiljához képest az ún. „rázásmentes traktorülés” tűnhet, amiből az esztendő végéig elvileg 7000 darabnak kellett volna elkészülnie. Csak 1958-tól találkozhatunk vele a mérlegbeszámolóban.¹⁹⁸

A gyors tervmódosítások egyben számtalan problémával is együtt jártak. A művelet-tervezés terén ugyanis újból nagy szervezetlenség uralkodott, gyakran változtattak a már kiadott utasításokon, amivel kapcsolatosan a korábbiakhoz hasonló állapotokról értesülhetünk, mivel több terméknel is a „0 széria indításakor már a szériagyártásokat is elkezdték, vagy a szériagyártás közben határozták el a 0-széria gyártást”. Ennek hatására az évi összesített selejtet tekintve a már „bejártott” gyártmányok terén sokkalta kisebb volt a kár, mint az újak esetében, ahol nem ritkán 20% feletti értékekkel is találkozhatunk.¹⁹⁹ Az esztendőben a polgári cikkek gyártása mellett egy új termék is megjelent a palettán, egyelőre még csak kísérleti fázisban: a külön puska- és pisztolytöltényeket felváltó ún. „egységes lőszer”.²⁰⁰

„Újratervezés”

1957 májusában készült el a vállalat számára az előző évi öt éves tervet felülíró új koncepció, a „hároméves terv”. A frissen megfogalmazott elképzelések dacára viszont 1958 során a korábbi bizonytalanság csak fokozódni látszott a Tömegcikk Műveknél. Amint egy, az év tavaszán keletkezett vállalati jelentésből megtudhatjuk, az előzőleg felmért igények még elegendő munkát biztosítottak volna a számukra, ám időközben a fő profilt jelentő autóiipari termékek terén sorra érkeztek be a rendelésmódosítások és visszamondások, aminek a gyártása pedig még folyamatban volt. A szállított alapanyag okozott problémát, e miatt időközben már a „folyó havi termelés is szinte lehetetlenné” vált. Az üzem a kialakult helyzet kapcsán a KGM/B II. Iparigazgatóságától azt kérte, hogy engedélyezzék számukra a legnagyobb termelési értékkel bíró kardáncsukló program számainak emelését, vagy a visszamondott sztorinókat ne fogadják el, különben „a vállalat fenntartása kritikussá válik”.²⁰¹

A minisztérium eleget téve a kívánságnak, új tervjavaslatot dolgozott ki, ami viszont csak az esztendő II. negyedévében készült el.²⁰² Minden bizonnyal a rendkívüli helyzet indokolta azt is, hogy a korábbi igazgató, Puskás Károly helyére a KGM/B tapasztalt

¹⁹⁸ MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1957. éves és I. negyedéves tervjavaslat” 2. o.; XIX-F-6-e. 58. d. „1958. IV. negyedévi és éves mérlegbeszámoló”. Melléklet.

¹⁹⁹ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1957. IV. negyedévi mérlegbeszámoló” 9., 11. o.

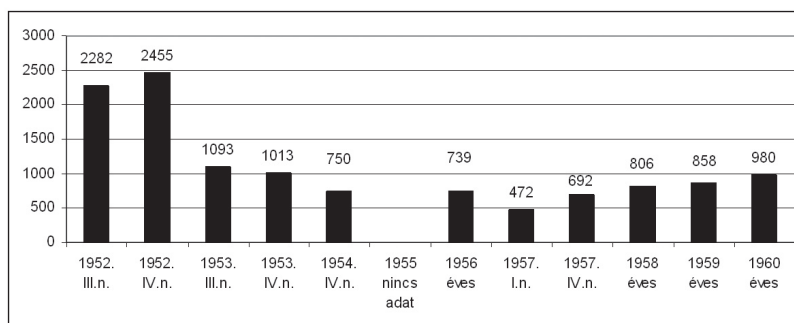
²⁰⁰ 7,62×39 mm /43 M, ismertebb nevén „köztes lőszer”, a szovjet és a Varsói Szerződés fegyveres erőiben használt egységes, rövid töltény.

²⁰¹ A rendelésmódosításokat az Autókereskedelmi Vállalat (AUTÓKER), valamint a különféle Csepel-vállalatok (Csepel Autógyár, Csepel Motorkerékpárgyár, Csepel Kerékpár és Motorkerékpár Nagyker Vállalat stb.) jelentették be. További gondot jelentett, hogy a Csepel Autógyár rendelése el- lenére sem tudott megmunkálásra ólombronz csapágyakat szállítani, valamint a franciakulcs nyél és a dugattyúcsapszeg gyártásához szükséges anyagokat eleve selejtesen kapták az Ózdi Kohásztól. MOL XIX-F-6-d. 104. d. „1958. évi vállalati terv és szállítási szerződések” 1–2. o.

²⁰² MOL XIX-F-6-e. 58. d. „Beszámolójelentés 1958. IV. n. évről, és 1958. évről” 1–7. o.

munkatársát, Csirke Károlyt, mint „miniszteri biztost”²⁰³ helyezték, akinek megbízása eredetileg csak átmenti jellegű lett volna, végül 1960-ig bezárólag vitte a vállalat ügyeit. Mellette egy másik személy, a gépésztudományi szakmai körökben a későbbiekben nagy ismertségre szert tevő Vékes János is megjelent 1957 végétől Jobbágyiban, aki 1960-ig a főmérnöki, rövid időre, 1958-ban ideiglenesen a megbízott igazgatói²⁰⁴ tisztséget is betöltötte.²⁰⁵ A vezetőség és az évi termelési terv tehát megváltozott, ám a korábbi gondok egy része továbbélt. Az autóiipari megrendelések visszamondása terén kialakult nehézségeket nagyrészt enyhíthette volna, ha az elképzeléseknek megfelelően sikerül beindítani az egységes lőszergyártását. A kísérletek viszont elhúzódtak, ám az új termék beindítására felvett munkásállományt nem szerették volna elküldeni, mivel arra számítottak, hogy hamarosan még újabb dolgozókra is szükség lesz. E miatt előre nem tervezett polgári gyártmányokra vonatkozó rendelések megszerzésével próbálták meg őket foglalkoztatni, ami viszont csak részben valósult meg, így az üzemben hamarosan „belső munkanélküliség” keletkezett.²⁰⁶

Alkalmazotti létszám (1952–1960)²⁰⁷

A vezetőség eközben több új változtatást is bevezetett, elsősorban a selejtkezelés és -nyilvántartás terén, aminek eredményei hamarosan meg is mutatkoztak. Sikerült csökkenteniük a selejtszázalékot, mivel a dolgozóknak el kellett számolniuk az átvett darabok-

²⁰³ MSZMP Nógrád megyei végrehajtó bizottsága (NMVB) (XXXV. 51. c) 1958. július 7. 48. ő. e. 8. f. Csirke Károly egy 1952-es keltetésű, a Mátravidéki Féművekhez intézett levele kapcsán, mint a Közgépipari Minisztérium VII/6. Tervosztályának előadója volt feltüntetve. MOL XXIX-F-207-b. 1. d. 0034.

²⁰⁴ Így tünteti fel magát az 1958. június 30-án kelt munkaszabályzatban. Tömegcikk Művek, Hatvan, bérszabályzata. Budapest, 1958. 5. o.

²⁰⁵ Vékes János (1910–1982): számtalan szakkönyv és publikáció szerzője, a *Gépgyártástechnológia* c. folyóiratban 1961–1981 között közel másfélszáz tanulmánya, könyvismertetése és beszámolója jelent meg.

²⁰⁶ A Tömegcikk Művekhez hasonlóan a fenti problémák miatt a Veszprémi Fémfeldolgozóban sem tudott elindulni a termelés. MOL F-6-dd. 57. d. 26/9455. 8. o.

²⁰⁷ A táblázatban a fennmaradt adatok közül elsősorban az éves átlagos létszámra vonatkozókat közlöm, a negyedéves jelentéseket csak abban az esetben, ha azok tartalma a változások figyelemmel kíséréséhez szükséges.

kal, így „nem volt rá lehetőség, hogy a selejtet eldugják, eldobálják”.²⁰⁸ Megkezdték az egyes, gyengén teljesítő részlegek hibáinak feltárását is. Talán sokatmondó a porlasztó-üzemben végzett vizsgálat eredménye, melynek pontjai között olyan meglepő és kevésbé meglepő állításokkal találkozhatunk, mint hogy a munkások „gyakran rajz vagy műveletterv nélkül dolgoztak”, valamint hogy „az üzem vezetői inkább a mennyiségi, mint a minőségi termelést szorgalmazták”.²⁰⁹

Ebben az esztendőben az iparág további működtetése már számos kérdést vetett fel, amelyek az év tavaszán az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) előtt is megjelentek. A témában készült jelentés szerint: „fenntartunk egy olyan hadiipari kapacitást, amiről nem tudjuk, hogy milyen mértékben szükséges és használható, és ezt sem tudjuk az eredeti elképzeléseknek megfelelő határidőn belül modernizálni.” A KGM/B-n belül ekkor már ugyanis 91-92%-ot tett ki a polgári termékek aránya, szinte hajszálra pontosan annyit, mint 1953 közepén a hadiipari cikkeké. Az iparág átalakításával kapcsolatban azonban még óvatos vélemények fogalmazódtak meg, az illetékesek szerint ugyanis csak akkor lenne célszerű több üzem átszervezése, „ha a szomszédos baráti országokkal folytatott tárgyalások folyamán határozottabb kép alakulna ki, hogy egy mozgósítás során mi az, amit nekünk kell tenni, és mi az, amit nem kell. Csak ez után tehetjük nyugodt lelkiismerettel rá a kezünket ezekre a nagy költséggel létrehozott üzemekre, és mondhatjuk, hogy teljesen át kell alakítani arra, hogy végleg mosógépeket gyártsanak olyan helyeken, amely repülőgépgyártásra lett beállítva. [...] Ez a koporsógyártás is hasznos, mert ezeket használhatatlannak nyilvánított lőszeres ládákából állítják elő”.²¹⁰

A hadiipar képviselői fölött tehát gyülekeztek a viharfelhők, ami a jobbágyi üzem esetében fokozottan igaznak bizonyult. 1959-ben, a Nógrád megyei MSZMP Bizottságának ülésén elhangzottakból megtudhatjuk, hogy a Tömegcikk Művek termelési szerkezete nagymértékű átalakuláson esett keresztül az előző évekhez képest, aminek fő okai az egységes lőszer gyártásának elindulása, illetve az autóiiparban végbemenő szerkezeti változások voltak. 1959-re ugyanis a vállalatnak gépkocsialkatrészekből szinte semmilyen megrendelése sem maradt, aminek következtében az az évi cikkenkénti tervének 85%-át új gyártmány tette ki, viszont a számára előírt termelési feladat egyben 30%-kal magasabb volt, mint az előző évben.²¹¹ Utólagos ismereteink birtokában teljes egészében helyt kell adnunk a fenti kijelentéseknek, azzal a kiegészítéssel, hogy a gyár év végi termelési szerkezete sokkalta jobban megváltozott, mint azt ekkor bárki sejthette volna. Az egymást érő és felülíró termódosítások ugyanis ekkor értek tetőpontjukra. Az évre vonatkozólag két javaslat is készült, az első 1958 novemberében, a második a következő esztendő márciusában. Mindkét helyen az előállított érték zömét az újonnan induló egységes lőszer gyártása tette volna ki, csak az attól különböző cikkek arányán változtattak valamelyest.²¹² Az I. negyedévre tervezett ún. „E” gyártmány felfuttatása azonban nem az elképzelések

²⁰⁸ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1959. évi éves mérlegbeszámoló” 12. o.

²⁰⁹ Uo. 13. o.

²¹⁰ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1959. évi éves mérlegbeszámoló” 50–51. o.

²¹¹ MSZMP NMVB XXXV. 51. c. 1959. február 16. 65. ó. e. 30. f.

²¹² Mindkét javaslat már jelentős eltéréseket tartalmazott az 1957-ben megfogalmazott hároméves tervhez képest, ami még nem tartalmazta az egységes lőszer gyártását. A különböző termelési terveket lásd: MOL XIX-F-6-d. 104. d. 26/1445.; 26/4963.; 11/182.

szerint vette kezdetét, amiért most kivételesen nem a Tömegcikk Művek volt a felelős. A szükséges kellékek²¹³ hiányában azt ugyanis csak a második negyedévben sikerült megtenni, ám ekkor sem tervszerűen, így az arra a részre felvett munkaerőt addig polgári gyártmányok előállításával foglalkoztatták, az év végére pedig e téren a tervezett 19,2 millió darab helyett csak a „0” széria elkészítéséig sikerült eljutni.²¹⁴

A kieső termelést, mint a korábbiakban, most is a közszükségleti vonal számainak felemelésével próbálták meg pótolni, részleges sikerrel. Míg polgári cikkekből az eredeti koncepcióhoz képest jelentős eredmény (125,7%) mutatkozott, addig HM vonalon a teljesítés csak 6,5%-ot tett ki.²¹⁵ A gyár e mellett próbálkozott számos új termék kísérleti prototípusának előállításával is, ám azok jelentős része végül nem került átadásra,²¹⁶ nem úgy, mint az általuk addig készített 250 cm³-es porlasztó, aminek profilját a Finomszerelvénygyár kapta meg.²¹⁷

Bár a vállalat termelésének megszervezése terén időközben több mutató is javulásnak indult, 1960-ban elérkezett az a pont, ami már talán régóta esedékes volt: az üzem bezárása. A II. öt éves, majd három éves terv is eddig biztosított feladatot a gyárnak, mint Csergő János kohó- és gépipari miniszter már két évvel korábban egy alkalommal az iparágra vonatkozóan kifejtette: „Nekünk 1960-ig a feladatunk világos, 1960 után már nem annyira világos. [...] Hogy a hadiipar sorsa milyen lesz, most nem tudjuk megmondani”.²¹⁸ Ez a bizonytalanság a következő esztendőben is fokozódott, 1959 során a Tömegcikk engedélyt kért a minisztériumtól a területén a telephely építéséből megmaradt kőmennyeség értékesítésére és munkáslakások létesítésére. Bár az ügyletben a KGM/B nem talált kivetnivalót, az esettel foglalkozó korabeli dokumentumban a következő kézzel frott feljegyzéssel találkozhatunk: „a gyárral kapcsolatos perspektivikus problémák miatt a lakásépítések telepítésénél, illetve a dolgozók letelepítésénél nagyon körültekintően kell eljárunk.”²¹⁹

A fő gond nemcsak a speciális elhelyezésből fakadó magas önköltség, hanem a rendelkezések hiánya is volt. Az egységes lőszer gyártásának terve sem biztosított volna akkora kapacitást, hogy a gyár valódi céljának megfelelően működjön, a polgári termelést viszont nem lehetett a végletekig húzni. Mindezek eredményeképp született meg a Honvédelmi Tanács határozata 1959 tavaszán, amiben a testület az üzem bezárását, valamint az így kieső lőszergyártó kapacitás esetleges pótlásának felülvizsgálatát rendelte el.²²⁰ Ebből kifolyólag a Tömegcikk Művek éves tervfeladatai 1960-ra vonatkozólag már úgy lettek összeállítva, hogy szeptemberben befejezik a termelést, az előállított profilokat pedig átad-

²¹³ Bevizsgáló fegyverek, lőpor, csappantyú stb.

²¹⁴ MOL XIX F-6-e. 58. d. „1959. évi szöveges mérlegbeszámoló” 1–2., 16. o.

²¹⁵ MOL XIX-F-6-e. 58. d. „1959. évi éves mérlegbeszámoló” 2. o.

²¹⁶ A Csepel Motorkerékpárgyár részére a „Bilux” kapcsoló prototípusa pl. elkészült, de a profil tisztázatlansága miatt (eredetileg az Autó és Villamossági gyáré volt) kérték a törlését az az évi tervből. Ugyancsak gyártottak volna benzincsapot motorkerépkárokhoz és robogókhoz, de a megrendelést a Csepel Motorkerékpárgyár visszavonta, mivel „a használatban lévő típus minősége megjavult időközben”. Készítettek prototípust a Kismotor és Gépgyár részére pillangószelepes porlasztóból is, de azt átadták a számukra, mivel a Tömegcikk nem kapott megrendelést a gyártásra. Aktiméter (köszörülés közbeni mérőberendezés) gyártását is tervezték, amiből a „0” szériát el is készítették, ám átprofilozás miatt nem kezdték el a termelését. Uo. 14. o.

²¹⁷ Uo. 20., 22. o.

²¹⁸ MOL KS 288. f. 5. cs. 76. ő. e. 52. f.

²¹⁹ MOL XIX-F-6-dd. 57. d. 29. cs. 44 307.; 523.; 951/333.; 566/II.

²²⁰ MOL XIX-A-16-aa. 103. d. A Honvédelmi Tanács 1/115/1959. sz. határozata.

ják más vállalatoknak. A gyártás viszont a valóságban egészen decemberig folytatódott, bár egyre kisebb volumenben. A terv szerint negyedévenként csökkenő tervet állítottak össze, amit követően a vállalat december 31-én hivatalosan is megszűnt. Az év elején még kis mértékben folyt az egységes lőszer gyártása, de újra csak gondok léptek fel a korábban már említett területeken, a szállított csappantyú és lőpor terén, így ebből az első negyedévben csak 1 millió darab készült. Éves viszonylatban a tervezett ömlesztett típusból 22,3 millió helyett 26,3 milliót gyártottak, míg tárazott fajtából 7,7 millió helyett csak 1,23 millió készült. Ennek oka az volt, hogy az utóbbi profilt időközben átadták a Veszprémi Fémműveknél. Hasonló események zajlottak polgári vonalon is, a tűgörgő, hengergörgő, görgős kosár és túszelep gyártás a Mátravidéki Fémművekhez, illetve az Ipari Műszergyárhoz került, olyan formában, hogy a betanuláshoz szükséges munkavállalókat is átadták ideiglenesen az említett üzemeknek. A Mátravidéki Fémművek e mellett a Tömegcikk-től a veszprémi Bakony Művekkel együtt megkapta a speciális lőszergyártó gépek egy részét is,²²¹ Csirke Károly volt igazgató pedig beosztását megtartva, 1962-ig bezárólag a siroki lőszergyárat vezette.²²² A vállalat kisebb berendezési tárgyainak egy része ezen kívül a környék iskoláinak műhelyeit gazdagította.²²³

A Tömegcikk Műveknél raktáron lévő alapanyagok szintén a két testvérvállalathoz, illetve az iparág más, közelebről meg nem nevezett képviselőihez vándoroltak, a megmaradt árumennyiséget ezt követően a Középgépipari Készletező Vállalat vette kezelésbe. Az éves mérlegbeszámoló azért is hiányos – mint azt írták –, mert az elemzéshez szükséges adatok csak részben álltak rendelkezésre a vállalati irattár „sürgős kitelepítése” miatt.²²⁴ Az 1960. december 31-i leltár készítésénél azt vették figyelembe, hogy a hely kiürítése „mielőbb megtörténjen felsőbb érdekből kifolyólag”.²²⁵

Az év novemberétől kezdték el a nélkülözhető dolgozók más üzemekhez történő át-helyezését, valamint a géppark leszerelését és átszállítását. Ennek során „a még dolgozó alkalmazottak vállalták a rájuk háruló [sic!] többletmunkát, és minden megtettek az 1960. évi zárás biztosítása érdekében”.²²⁶

A Tömegcikk (Andezit) Műveknek rövid fennállása során nem csak az 1950-es években a hadiipar egészére jellemző kihívásokkal kellett szembenéznie, hanem egyben a különleges telepítési környezetéből fakadó hátrányokkal is meg kellett küzdenie. A vállalat tervezett lőszergyártó kapacitását a folyamatosan átalakuló gazdasági környezetben soha sem tudta teljességgel kihasználni, ám ennek ellenére a polgári cikkekre átváltó termelési rendszerben, ha kicsit nehézkesen is, de részben sikerrel vette az akadályokat. Rendelése és kiépítésének jellege már az építkezés befejezése előtt vita tárgyát képezte. Súlyos örökségként jelentkező költséges üzemeltetése pedig a változó politikai légkörben előre determinálta várható sorsát.

²²¹ *Sulyok*: i. m. 16., 23. o.

²²² *Sulyok*: i. m. 29. o.

²²³ MSZMP NMVB XXXV. 51. c. 1960. február 15. 90. ő. e. 25. f.

²²⁴ A bizonylatok részben kezelés vagy továbbítás alatt álltak, részben pedig a Mátravidéki Fémművekhez kerültek. MOL XIX F-6-e. 58. d. „Beszámolójelentés. 1960. IV. negyedéves és 1960 éves terv teljesítéséről” 1–7. o.

²²⁵ Uo. 7. o.

²²⁶ Uo. 8. o.

DÁNIEL VINCZE

‘SUCH WORK CUT INTO STONE HAS NOT YET BEEN MADE IN HUNGARY’
THE PLANT TÖMEGCIKK (ANDEZIT) MŰVEK AT JOBBÁGYI (1949–1960)

Summary

Following World War II, in order to restart the armament industry in ruins, Hungary tried to prepare for a new world cataclysm by using resources almost beyond its capabilities just to meet the demands of the Soviet Union. As a consequence, many earlier defense plants were reconstructed and enlarged, and many new ones were built, too. In the late-1940s, Hungary’s threat level was considered the most critical mainly from the air-defense viewpoint, therefore the main directive was to diminish this threat when deciding about the location of the new factories. This endeavour led eventually to plants scattered in a huge area or built amidst mountains. There was one exception: the factory Tömeccikk (Andezit) Művek (1949–1960), located inside a mountain in the vicinity of Jobbágyi in Nógrád County, manufacturing small arms ammunition. The factory, designed to the annual capacity of 240 million pieces, would have provided a great proportion of Hungary’s ammunition production, but its work, starting in 1951, was not able to attain the planned numbers as a result of constantly arising technological problems. Although production results soon began to ameliorate, the new target of government politics shifted to the raising of living standards from 1953. Armament factories had to accept the ever-decreasing amount of arms production, cutting their employee staff, and gradually they had to switch to the manufacturing of civilian products. The main products of the factory Tömeccikk Művek came to be car- and motorbike- parts, but it also had to keep its special ammunition-making machines standby. The switch was relatively successful, but due to the factory’s underground location the costs were higher and thus the company’s days were numbered. The production was at a loss, the government stopped the financing in 1960, which then led to the factory’s closing.

DÁNIEL VINCZE

« JAMAIS UN TEL OUVRAGE TAILLÉ DANS LA ROCHE NE FUT
RÉALISÉ EN HONGRIE »
LA FABRIQUE (D’ANDÉSITE) DE BIENS DE GRANDE CONSOMMATION
DE JOBBÁGYI (1949–1960)

Résumé

Après la Seconde Guerre mondiale, la Hongrie s’efforça de ranimer son industrie de défense en ruines dans la limite de ses moyens, voire au-dessus, en vue de se préparer à la prochaine guerre mondiale conformément aux exigences soviétiques. Plusieurs anciennes usines de défense furent ainsi restaurées ou agrandies et beaucoup de nouvelles usines furent construites. Comme à la fin des années 40 c’est la menace aérienne qui fut jugée la plus critique pour le pays, les nouvelles usines furent installées sur des sites présentant moins de risques de ce point de vue. Ainsi sont nées des usines éparpillées dans des zones vastes ou des régions vallonnées à l’exception de la fabrique de munitions d’infanterie installée à l’intérieur d’un mont situé à l’entrée de la commune Jobbágyi dans le département de Nógrád nommé Fabrique (d’Andésite) de Biens de

Grande consommation (1949–1960). L'usine conçue pour 240 millions de pièces par an aurait dû fournir la grande partie des munitions fabriquées en Hongrie, mais la production lancée en 1951 resta inférieure aux chiffres prévus en raison des problèmes technologiques successifs. Certes, les indices de production se mirent vite à s'améliorer, mais dès 1953 la politique du gouvernement visait plutôt l'augmentation du niveau de vie de la population. Les usines de défense réduisirent alors leurs effectifs et la quantité de matériels de guerre fabriqués et se mirent progressivement à produire des biens de consommation, principalement des pièces pour automobiles et motocyclettes. La Fabrique de Biens de Grande consommation dut tout de même conserver en état opérationnel ses machines spéciales de fabrication de munitions retirées de la production. Malgré le succès relatif du changement d'activité, les jours de la fabrique furent comptés en raison des coûts élevés dus à l'emplacement sous-terrain. Puisque la production à perte ne fut plus financée par le gouvernement à partir de 1960, l'usine dut fermer.

DÁNIEL VINCZE

„SOLCH EINE, IN STEIN GEHAUENE ARBEIT GAB ES BISHER
IN UNGARN NICHT”
DIE MASSENARTIKEL- (ANDESIT-) WERKE (TÖMEGCIKK (ANDEZIT)
MŰVEK) VON JOBBÁGY (1949–1960)

Resümee

Nach dem Zweiten Weltkrieg versuchte Ungarn im Interesse der Wiederbelebung der in Trümmern liegenden Rüstungsindustrie Ressourcen in die Wirtschaft einzubringen, womit das Land an seinen Grenzen angelangt war. Damit sollte das Land den sowjetischen Erwartungen entsprechend auch auf den prophezeiten neuen Weltenbrand vorbereitet werden. Deswegen kam es zur Erneuerung und Erweiterung von mehreren früheren Rüstungswerken bzw. auch zur Errichtung von zahlreichen neuen Bauten. Da die Gefährdetheit des Landes am Ende der 1940er Jahre insbesondere aus Luftschutzsicht als äußerst kritisch betrachtet wurde, wurde bei der Errichtung der neuen Werke in erster Linie die Minderung dieser Gefahr als Hauptprinzip angesehen. Diese Bestrebung wurde schlussendlich in Form von Werken verwirklicht, die auf einem großen Gebiet zerstreut waren bzw. inmitten von Bergen errichtet wurden – mit einer Ausnahme: der Massenartikel- (Andesit-) Werke (Tömegcikk (Andezit) Művek, 1949–1960), die an der Grenze der Ortschaft Jobbágyi im Komitat Nógrád, im Inneren eines Berges errichtet wurden und Infanteriemunition produzierten. Die auf eine Kapazität von 240 Millionen Stück pro Jahr angelegte Fabrik hätte einen bedeutenden Teil der Munitionsproduktion in Ungarn dargestellt, jedoch war die 1951 begonnene Produktion infolge der sich nacheinander ergebenden technologischen Probleme nicht in der Lage, die erwarteten Sollzahlen zu erfüllen. Zwar verbesserten sich die Produktionsindizes schon bald, aber das neue Ziel der Regierungspolitik war ab 1953 die Erhöhung des Lebensniveaus. Die Rüstungswerke mussten neben der Kriegsmaterialproduktion von immer geringerem Volumen sowie dem Abbau der Angestellten nach und nach zur Produktion von Zivilprodukten übergehen. Das Hauptprofil der Massenartikelwerke war die Herstellung von Auto- und Motoreinzelteilen, wobei daneben auch spezielle Munitionsproduktionsmaschinen in Bereitschaft gehalten werden mussten, die aus der Produktion gezogen worden waren. Trotz des verhältnismäßigen Erfolgs der Umstellung waren die Tage des Unternehmens infolge der bedeutenden Mehrkosten auf Grund der unterirdischen Lage des Betriebs gezählt. Die verlustreiche Produktion wurde von der Regierung ab 1960 nicht mehr weiter finanziert, was zur Schließung des Werks führte.

ДАНИЭЛЬ ВИНЦЕ

„ТАКОЙ ВЫРЕЗАННОЙ В КАМНЕ РАБОТЫ В ВЕНГРИИ ЕЩЕ НЕ БЫЛО”
КОМБИНАТ ПРОИЗВОДСТВА ИЗДЕЛИЙ ШИРПОТРЕБА (АНДЕЗИТ)
В ЙОББАДЬ (1949–1960 ГГ)

Резюме

В интересах восстановления своей военной промышленности Венгрия в интересах оживления разрушенной до основания во время войны своей военной промышленности пыталась соответственно ожиданиям СССР, с привлечением источников, переходящих границы ее возможностей, подготовиться к новому мировому пожару, который уже вырисовывался на горизонте. В интересах этого несколько ранее действовавших военных заводов были восстановлены, обновлены и расширены, был построен ряд новых заводов. Так как с точки зрения угрозы стране в конце 1940-х годов наиболее критическим считалось положение противовоздушной обороны, поэтому при строительстве новых заводов главным принципом считалось снижение этой опасности. Это стремление в конечном счете воплотилось в форме строительства заводов, разбросанных по территории всей страны и сжатых между горами, за исключением одного завода, построенного на границе селения Йоббадь Ноградской области. Внутри горы был построен завод по производству боеприпасов для пехоты, в отличие от Комбината по производству изделий ширпотреба (Андезит) – 1949–1960 годы. Завод, проектированный на производственную мощность 240 миллионов патронов в год, должен был бы выпускать существенную долю боеприпасов в Венгрии, однако начатое в 1951 году производство – вследствие непрерывно возникавших технологических проблем – было не в состоянии выполнять цифровые показатели, предусмотренные планом. Хотя производственные показатели вскоре начали улучшаться, с 1953 года новой целью политики правительства стало повышение жизненного уровня населения. Военные заводы наряду с постоянно снижающимся производством военных изделий, а также сокращением своего рабочего персонала должны были постепенно перейти на производство гражданских изделий. Главным профилем Комбината Изделий Ширпотреба стало производство деталей для автомобилей и мотоциклов, и наряду с этим необходимо было содержать в повседневной готовности также выведенные из производства специальные станки для производства боеприпасов. Несмотря на относительный успех перехода на новый профиль производства дни предприятия были сочтены по причине значительных дополнительных расходов, возникающих вследствие подземного производства. Убыточное производство продукции правительство, начиная с 1960 года, больше не финансировало, что привело к закрытию завода.